

ביטחון ומדיניות חוץ

ניפוצן של אשליות

העדה המרונית בלבנון ומדינת ישראל – מגעים וקשרים ראשונים

אייל זיסר

התפרצותה של מלחמת האזרחים בלבנון, בשנת 1975, הביאה להידוק הקשרים בין ישראל לבין העדה המרונית בלבנון, ובהמשך לכך גם להגברת המעורבות הישראלית במדינה זו. במהלך מבצע 'שלום הגליל', ב-1982, הגיעו הדברים עד כדי כך שישראל פעלה לעיצובו של 'סדר חדש' בלבנון, וניסתה לחזק את המרונים ולכונן משטר הנתון בחסות ישראלית.

מעורבותה של ישראל בלבנון, בשנים 1982-1985, ובעיקר כשלונה, עוררו ויכוח סוער בחברה הישראלית. כתוצאה מכך הופיעה גם שורה של מחקרים, שניסו לבחון את הרקע למעורבות האמורה, לעמוד על שורשיה ומקורותיה, ובעיקר על התפיסות המדיניות שנמצאו בבסיסה. מחקרים אלו נוטים ברובם לייחס את שורשי היחסים הישראליים-לבנוניים שהתפתחו מאז 1975 למערכת קשרים מוקדמת הרבה יותר, שקיימו היישוב היהודי בארץ-ישראל, ולימים מדינת ישראל, עם חלקים שונים בעדה המרונית. ראשיתם של קשרים אלו, על-פי אותם מחקרים, היתה כבר בשנות השלושים, והם הגיעו לשיאם בתקופה שקדמה להקמת מדינת ישראל, ובעיקר בשנים הראשונות לקיומה – בתקופה מעצבת של מדיניותה האזורית ושל תפיסתה הבטחונית.¹

במחקרים אלו נטען, בין השאר, כי מערכת הקשרים שהתפתחה בין יהודים לבין מרונים היתה מעוגנת בתפיסת-עולם שהתגבשה באותן שנים ושהוסיפה והתקיימה עד לכשלון המעורבות הישראלית בלבנון. לפי אותה תפיסה – שהיתה משותפת לרבים במסד הבטחוני והמדיני של היישוב היהודי בארץ-ישראל (ולימים של מדינת ישראל)

* מאמר זה הוא נוסח מעודכן ומורחב של מאמר שהופיע באנגלית ב- *Middle Eastern Studies*, 31, no. 4 (October 1995)

1. ראה: B. Morris, 'Israel and the Lebanese Phalanges: The Birth of a Relationship, 1948-1951', *Studies in Zionism*, 5, no. 2 (1989), pp. 125-144; I. Black and N. Caplan, 'Israel and Lebanon: Origins of a Relationship', *The Jerusalem Quarterly*, 27 (Spring 1983), pp. 48-58

ולמנהיגים בולטים של העדה המרונית בלבנון – ישראל, כביתו הלאומי של העם היהודי, ולבנון, כביתם הלאומי של המרונים, יכולות וחייבות לשתף ביניהן פעולה, כדי לחזק את כוח העמידה שלהן בפני העולם הערבי־מוסלמי שמסביבן.² פתיחת ארכיונים בישראל ומחוצה לה, ופרסום זכרונות וכתבים, בעיקר של מנהיגים ישראלים, סיפקו, לכאורה, הוכחות למכביר לטיעונים המועלים במחקרים האמורים. בהקשר זה נהוג להזכיר את מגעי התנועה הציונית עם נשיא לבנון אמיל אָדָה, ועם מנהיגים מרונים אחרים (בשנים 1933–1938), את החתימה של הסכם מדיני בין הסוכנות היהודית ובין הפטריארך המרוני, אנטון ערידה, ב־1946, את המגעים שקיימו נציגים ישראלים עם אמיל אדה ב־1948, את הקשרים של נציגים ישראלים עם נציגי ה'פלנגות' בשנים 1948–1951, ולבסוף את חליפת המכתבים בין דוד בן־גוריון ומשה שרת ב־1954 (שבה הציע, כזכור, בן־גוריון לזיום הפיכה צבאית בלבנון, במטרה להשליט בה את ידידה של ישראל מן המחנה הנוצרי, ולהבטיח בכך קיום יחסי ידידות ושיתוף־פעולה בין שתי המדינות).

אלא שעיון מעמיק במקורות ההיסטוריים שבידינו אינו מעלה שום ראיה ממשית לטענה המרכזית המוצגת במחקרים שהזכרנו – לאמור, שבשנות הארבעים ובראשית שנות החמישים קנה רעיון הברית עם המרונים את מקומו, כתפיסה מרכזית ושלטת, חשוב מכך כתפיסה אופרטיבית, בדעתם של מעצבי המדיניות ומקבלי ההחלטות בישראל. דומה אפילו כי ההפך הוא הנכון. גם אם רעיונות ברוח זו הועלו מפעם לפעם, הנה כשם שנמצאו להם תומכים, כך נמצאו להם תמיד גם שוללים, וידם של אלה היתה על העליונה.

על כל פנים, עיקר צניינו של מאמר זה אינו בעמדות ובגישות הישראליות, אלא דווקא באלו המרוניות, תוך התמקדות, מטעמים שיוסברו בהמשך, בשלהי שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים.

דומה כי תיאור העמדות והגישות המרוניות – וממילא, ניתוח הקבט המרוני של המגעים והקשרים עם ישראל – חסרים, למרבה הצער, במרבית המחקרים הנזכרים לעיל. ניתוח שכזה עשוי להבהיר את הרקע שהביא חוגים מרוניים שונים לקיים קשרים עם ישראל ובעיקר את מקומם של קשרים אלו במדיניותם ובתפיסת־עולמם הכוללת של החוגים האמורים. יש בו אפוא כדי לתרום גם להבנה טובה יותר של מהות המגעים ושל המשמעות האמתית שיש לייחס להם לפחות מנקודת המבט המרונית.

2. ראה בהקשר זה, מאמרו של יעקב שביט, 'עברים ופיניקים: מקרה של תמונת עבר היסטורי קדום ושימושה באידאולוגיה הרדיקלית של הימין הציוני והאנטי־ציוני', קתדרה, 29 (ספטמבר 1983), עמ' 171–193. שביט דן, אומנם, בורם שהיה לכאורה בעל חשיבות שולית בדעת הקהל ביישוב היהודי בארץ־ישראל ובימיה הראשונים של מדינת ישראל, אבל נציגיו של זרם זה שלטו בישראל מ־1977 ואילך, היינו בתקופה שבה גברה המעורבות הישראלית בלבנון, ואף הגיעה לשיאה, ומכאן חשיבותו של המאמר לדיונו. מאמרו של שביט הופיע בגרסה מורחבת גם כ: Y. Shavit, 'Hebrews and Phoenicians: An Ancient Historical Image and its Usage', *Studies in Zionism*, 5, no. 2 (1984), pp. 157–180

מתוך ניתוח שכזה, הנעשה להלן, עולות המסקנות הבאות:

ראשית, כינונה של מערכת קשרים עם היישוב ועם ישראל עמד בניגוד לתפיסת העולם של מרבית המדינאים המרונים מאז ראשית שנות השלושים, ובוודאי שבשנות הארבעים ולאחר־מכן. תפיסה זו ראתה את עתידה של לבנון כמדינה, ואת עתידה של העדה המרונית החיה בה, כמותנים בקיום יחסי ידידות ושיתוף־פעולה עם האוכלוסייה המוסלמית בלבנון, ועם העולם הערבי המקיף את לבנון.

שנית, קיומם של קשרים אלו עמד גם בניגוד להיגיון הפוליטי שהנחה את המנהיגים המרונים באותן שנים. על־פי אותו היגיון, עתידו של מדינאי מרוני השואף לגדולות – היינו, להיבחר כנשיא לבנון – היה מותנה לא רק בהשגתה של עמדת בכורה בתוך העדה פנימה, אלא בעיקר בהשגת הבנה ויחסי ידידות עם החוגים המוסלמיים בלבנון, ובראשם בני העדה הסונית – שאם לא כן היה נבצר ממנו להשיג רוב בפרלמנט, הבוחר את הנשיא – וכן עם מדינות ערביות שכנות, ובעיקר עם סוריה.

שלישית, אותם גורמים בעדה המרונית, שקיימו בכל זאת מגעים עם ישראל, יצגו כוח יורד – אדרבא, תפיסת־עולם ששוב לא זכתה לתמיכה בתוך העדה המרונית עצמה. יתרה מזו, רוב הקשרים היו מוגבלים והמגעים התנהלו, בדרך כלל, בחשאי, בהתאם לדרישתם של בני־השיח המרונים, כדי שלא לסכן את בטחונם ואת חייהם. קשרים אלו גם נבעו לרוב משיקולי תועלת, ולא ביטאו השקפת עולם או חזון של שיתוף־פעולה ציוני־מרוני. ממילא לא היה בהם כדי לשקף כל נכונות או רצון להוציא חזון כזה אל הפועל.

רביעית, בכל האמור במערכת היחסים שכוננה ישראל לאחר הקמתה עם גורמים מרוניים שונים, ובראשם ה'פלנגות', השימוש במונחים משא־ומתן, שיתוף־פעולה או קשרים מדיניים מוטעה ומטעה, ואינו משקף את התוכן הממשי ואת המשמעות של היחסים. לא היתה זו מסכת סדורה של מגעים ומשא־ומתן מחייב בין גורמים מייצגים בעלי סמכות, ובמיוחד מן הצד המרוני, אלא מכלול של גישושים ומגעים, מקצתם בעלי אופי מודיעיני, בין נציגים ישראלים לבין אישים מרונים בודדים, שפעלו לרוב מתוך אינטרסים אישיים, ושייצגו לכל היותר את עצמם, חרף יומרתם לדבר בשם בני עדתם.

מכאן עולה כי המגעים והקשרים שקיימה ישראל באותן שנים בזירה הלבנונית היו חסרי תוחלת ומשמעות – קודם לכול, בראייה הפנים־מרונית עצמה. דבר זה היה ברור וידוע, כך מלמד החומר הארכיוני המצוי ברשותנו, גם לישראלים עצמם. הטענה ששורשי הידידות המרונית־ישראלית בשנות השבעים והשמונים נעוצים בקשרים מוקדמים, המתוארים בטעות כקשרי ידידות ושיתוף־פעולה, מוטלת אפוא בספק. בכל מקרה, טענה זו אינה מתיישבת עם המציאות ששררה בלבנון ובישראל בתקופה האמורה.

דרך אגב, דומה כי מסקנות דומות תופסות גם לגבי חלקים אחרים של מה שמכונה 'המדיניות הישראלית' בלבנון של אותן שנים – מערכת הקשרים והמגעים שקיימה

ישראל עם עדות נוספות המרכיבות את הפסיפס הלבנוני ובכלל זה הסונים, השיעים והדרוזים.

גם בהקשר זה, החומר הארכיוני הישראלי או החומר המצוי בארכיון ההסתדרות הציונית חושף בפנינו מסכת רצופה של קשרים ומגעים המעידה, לכאורה, על מדיניות ציונית, ולימים ישראלית, סדורה ומגובשת. מסכת זו אף מעידה, לכאורה, על קיומם של בני-שיח נוספים בלבנון, פרט למרונים, שהיו מעוניינים בקיום קשר כזה או אחר עם ישראל. ואולם, בחינה מדוקדקת של הנסיבות ההיסטוריות, וגם של החומר הארכיוני, מעלה כי מדובר במגעים ספורדיים, חלקם הגדול בעלי אופי מודיעיני או אישי, וכלל לא מדיני. קיצורו של דבר, מדובר במגעים חסרי כל תוחלת, הן מן הצד הישראלי והן – מה שחשוב יותר – מן הצד הלבנוני.

מחקרים שעניינם ראשית הקשרים של היישוב ומדינת ישראל עם המדינה הלבנונית או עם העדה המרונית נוטים להתעלם ממגעים וקשרים מקבילים עם עדות אחרות בלבנון, בעיקר משום שאין בעיסוק כזה כדי לשרת את הטיעון המרכזי בדבר אוריינטציה מרונית שלטת בגישה הישראלית ביחס ללבנון.

דווקא משום כך בחרנו לכלול במאמר זה, לקראת סופו, דיון קצר במסכת הקשרים והמגעים של היישוב היהודי בארץ-ישראל, ולימים של מדינת ישראל, עם גורמים לא-מרוניים בלבנון. לשם כך נבחר פרשיות או סוגיות בולטות המטילות אור על המסכת בכללותה. המדובר, בראש ובראשונה בפרשת מגעיו של ראש-הממשלה הסוני של לבנון, ריאד אל-צלת, עם נציגים ישראלים ב-1948. בפרשה זו מתגלים קווי דמיון רבים למה שקרה בפרשת מגעיה של ישראל עם בני העדה המרונית – הן באופי ובתוכן המגעים, הן במניעים של הצדדים השונים – וכמובן בסמיכות הזמנים. כן נסקור בקצרה את מערכת יחסיו של היישוב היהודי בארץ, ערב הקמת המדינה, עם העדה השיעית והעדה הדרוזית, ואת יחסן של עדות אלו לרעיון הקמתה של מדינה יהודית בארץ-ישראל.

המרונים ולבנון

ב-1 בספטמבר 1920 הכריז גנרל גורו (Gouraud), הנציב הצרפתי העליון בליונט, על הקמתה של מדינת לבנון הגדולה. מדינה חדשה זו כללה את המחוז האוטונומי של הר הלבנון (המתצרפיה), וכן את העיר בירות, את אזור טריפולי בצפון, את בקעת הלבנון במזרח, ואת אזור דרום לבנון של ימינו.

ההחלטה הצרפתית על הקמתה של ישות מדינית לבנונית היתה מעוגנת, לפחות בחלקה, במציאות קיימת. במאות השנים האחרונות הפך הר הלבנון, גרעינה של המדינה הלבנונית, לישות בעלת חוד, ויותר מכך, לישות בעלת זהות היסטורית, תרבותית וחברתית. ישות זו היוותה בסיס מוצק למדינה שהוקמה זה עתה, והעניקה את הלגיטימציה לקיומה.³

3. בעניין זה ראה גם: K. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, New York 1977, pp. 106-119; idem, *A House of Many Mansions*, London 1988, pp. 130-150

המרונים היוו את עיקר האוכלוסייה (70 אחוזים בקירוב) של הר הלבנון, והם שהיו, כפי שנתברר לימים, הרוח החיה מאחורי ההחלטה הצרפתית על הקמת לבנון. הם היו לא רק עדה דתית, אלא בראש ובראשונה קבוצה שבטית - ממוצא ערבי - שאמונתה הדתית שימשה כאמצעי לשמור על יחודה ולקיים את ליכודה הפנימי. במאה התשע-עשרה החלו המרונים לגבש זהות לאומית, כקבוצה בעל יחוד ומורשת תרבותית והיסטורית, וממילא גם בעל זכויות היסטוריות על אזורים נרחבים בלבנון. תהליך זה, שמאחוריו עמדה הכנסייה המרונית, בעידודם ובהשראתם של גורמים צרפתיים, הוליד בתוך זמן לא רב דרישה מרונית להגדרה עצמית ולמדינה.⁴ מאמציה של הכנסייה המרונית נשאו פרי רק לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה. הלחץ העז שהפעילה כנסייה זו לעת ההיא על ממשלת צרפת הביא להכרזה האמורה על הקמת 'לבנון הגדולה' כבית לאומי מרוני, שהלגיטימיות שלו קשורה בזכויות היסטוריות, כטענת המרונים, ועצם קיומו מבוסס על חסות ועל הגנה של ממשלת צרפת.

אלא שאותה לבנון הגדולה כללה גם אזורים שקיימו בעבר קשר רופף בלבד עם הר הלבנון ושהרכב האוכלוסייה בהם היה שונה בתכלית מזה שלו. האוכלוסייה בבקעת הלבנון ובדרום לבנון היתה, למשל, בעלת רוב שיעי ברור. בעיר טריפולי ובאזור צפון הלבנון חיו בעיקר סונים, וגם בעיר ביירות וברצועת החוף שמדרום לה (ובכלל זה הערים צור וצידון), היוו הסונים יותר ממתצית האוכלוסייה.

שיעור הנוצרים בקרב תושבי המדינה החדשה עמד על 54% בלבד, לעומת 85% בהר הלבנון (שיעור המרונים, הגרעין הקשה של הישות החדשה, עמד על 30% בלבד). העובדה שהריבוי הטבעי בקרב העדות המוסלמיות היה גבוה לאין שיעור מזה שבקרב העדות הנוצריות, יחד עם הנטייה החזקה של הנוצרים להגר לחו"ל, רק הוסיפו והחריפו מציאות דמוגרפית חדשה זו, והגבירו את הסיכונים הרבים שנטמנו בחובה ביחס להמשך דרכה של לבנון. כי זאת לדעת, האוכלוסייה המוסלמית, ובעיקר הסונים, שקיימו קשרים כלכליים, חברתיים ופוליטיים הדוקים עם בני עדתם בסוריה, התנגדו להקמתה של 'לבנון הגדולה'. יתר על כן, הם תבעו להתאחד עם הישות המדינית שהלכה והתגבשה, באותה עת, בסוריה.⁵

מציאות חדשה זו הציבה אתגר של ממש לקיומה של המדינה הלבנונית, ועוררה ויכוח פנימי בתוך העדה המרונית בקשר לדרכי ההתמודדות עמו. ויכוח זה הביא להתגבשות שני מחנות עיקריים בתוך העדה, אחד שדגל ב'לבנון הקטנה' ואחד שהעלה על נס את 'לבנון הגדולה'.

המחנה הראשון צידד בהקטנת שטחה של לבנון, בנטישת אזורים בעלי רוב מוסלמי, שזיקתם לישות הלבנונית היתה רופפת מלכתחילה, ובשיבה אל הגרעין הקשה המקורי של ישות זו, היינו הר הלבנון, המאוכלס ברובו בנוצרים-מרונים.

4. עוד על העדה המרונית, ראה: K. Salibi, *A House of Many Mansions*, pp. 27-107.

5. עוד בעניין זה, ראה: M. Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, Ithaca 1988, pp. 38-96.

מצדדי 'לבנון הקטנה' ביקשו אפוא לשמור על המשך קיומה של לבנון כבית לאומי נוצרי-מרוני, המנותק מן המרחב המוסלמי-הערבי שמסביבו, ומבוסס על חסות צרפתית ועל הגנה צרפתית.

המחנה השני צידד בהמשך קיומה של המדינה הלבנונית בדפוסים שקבעו הצרפתים ב-1920. מחנה זה טען כי 'לבנון הקטנה' אינה בת-קיימא מבחינה מדינית וכלכלית, וכי עתידה של הישות הלבנונית, ויותר מכך הבטחת האינטרסים הכלכליים והפוליטיים של תושביה - וכמשתמע, של המרונים החיים בה - מותנים בשיתוף-פעולה עם האוכלוסייה המוסלמית בתוך לבנון, ועם מדינות ערב שמסביבה. המחיר שנתבע לצורך זה היה נטישת המחויבות ללבנון כבית לאומי מרוני ואימוץ ראייה של לבנון כחלק מן המרחב הערבי המקיף אותה, תוך שאיפה להשתלב בו.⁶

בבסיסו של הוויכוח, שתפס מקום מרכזי בציבוריות המרונית בשנות העשרים והשלשים, נמצאו, אומנם, חילוקי דעות על רקע אידאולוגי, אבל כבר מראשיתו השתקף בו גם מאבק כוחות, משפחתי ואישי, על השליטה בעדה המרונית.

בנקודה זו ראוי להזכיר כי למרות חשיבותה של ההשתייכות הדתית - ויותר מכך ההשתייכות העדתית - בלבנון, הנה המסגרת המשפחתית היתה ונותרה במידה רבה עד ימינו מסגרת ההזדהות הבסיסית ביותר. כמעט כל אדם בלבנון פעל בראש ובראשונה כמייצג של משפחתו, במטרה לקדם את האינטרסים שלה. המשפחות בלבנון, ולא העדות, הן אפוא שהיו, ועודן, המפתח האמתי להבנת ההיסטוריה של מדינה זו.⁷

בכל עדה נמצאו מספר משפחות שליטות, שעוצמתן נבעה מבעלות על אדמה ועל נכסים אחרים ומצבירה של כוח פוליטי. בכל עדה התנהל מאבק בין משפחות אלו על הבכורה, וממילא גם על איוש עמדות הכוח השלטוניות שהוקצו לעדה, בהתאם למפתח העדתי שהיה מקובל בלבנון.

המאבק על הנהגת העדה המרונית התנהל משנות העשרים ועד לראשית שנות החמישים בין משפחת אל-ח'ורי ומשפחת אדה. משפחת אל-ח'ורי, בהנהגת בשארה אל-ח'ורי, זוהתה כמצדדת ברעיון 'לבנון הגדולה', היינו בהשתלבותה של לבנון במרחב הערבי שמסביבה. משפחה אדה, בהנהגת אמיל אדה, זוהתה כתומכת ברעיון 'לבנון הקטנה', היינו שמירת האופי של לבנון כישות מרונית-נוצרית.

השניים - בשארה אל-ח'ורי ואמיל אדה - היו מלכתחילה משרתיו הנאמנים של שלטון המנדט הצרפתי. אבל לקראת סוף שנות העשרים העדיפו הצרפתים דווקא את אמיל אדה, ולכן נוצר קרע ביחסים בינם ובין אל-ח'ורי. ב-1936, כשהפרלמנט זומן לבחור נשיא ללבנון, גבר אדה, שנהנה מתמיכה צרפתית גלויה, על אל-ח'ורי וזכה בתפקיד. אם בשל כעסו על הצרפתים ואכזבתו מהם, ואם מתוך שכנוע עצמי

6. עוד בעניין זה, ראה: K. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, pp. 151-184.

7. על תפקיד המשפחות בפוליטיקה הלבנונית, ראה: S. Khalaf, *Lebanon's Predicament*, New York 1987, pp. 102-120.

עמוק בדרכו, עובדה היא שבשאררה אל-ח'ורי נעשה מאז ואילך מחויב ונאמן לתפיסת 'לבנון הגדולה' - וכך עשה גם 'הגוש התחוקתי', הגוף שאל-ח'ורי הקים והנהיג. בשמה של תפיסה זו החל אל-ח'ורי להיאבק בשלטון המנדט הצרפתי, במטרה להביא לעצמאותה המלאה של לבנון. יתר על כן, למען 'לבנון הגדולה' הוא אך הביע נכונות לשיתוף-פעולה עם הציבור המוסלמי בלבנון, ועם מדינות ערביות שונות, ובראשן סוריה.⁸

צעדיו של אל-ח'ורי לא היו משוללי היגיון פוליטי. אדרבא, הוא הבין, כי במציאות הפוליטית שהלכה ונוצרה בלבנון לא יעלה בידו, ובידי שום פוליטיקאי מרוני אחר, לזכות במעמד בכורה ובנשיאות אלא אם יזכה בתמיכת הציבור המוסלמי, ובעיקר הסוני. העדה הסונית היתה עכשיו העדה השנייה בגודלה בלבנון, והאינטרסים שלה היו זהים, לפחות חלקית (למשל, בתחום הכלכלי), לאלו של המרונים. מאז שלהי שנות השלושים, וביתר תוקף מאז ראשית שנות הארבעים, הלכה וגברה ידם של תומכי 'לבנון הגדולה', היינו בני משפחת אל-ח'ורי, בקרב על הנהגת העדה המרונית ועל הנהגת לבנון כולה. לכך תרמו, לא מעט, גם ההתפתחויות המדיניות בלבנון עצמה, וכן במערכת האזורית ובמערכת הבינלאומית. בהקשר זה בלטה במיוחד השפעת המשא-ומתן שניהלו הצרפתים באמצע שנות השלושים (1936-1937) עם ממשלות סוריה ולבנון על חתימת חווי ידידות.

ראשית חוכמה, משא-ומתן זה המחיש למרונים כי התמיכה וההגנה של צרפת, שעליהן התבסס חזון הבית הלאומי המרוני בלבנון לאורך שנים רבות, הן עניין מוגבל וזמני. שנית, משא-ומתן זה חולל שינוי גם בעמדות הסונים; בעקבותיו הביעו החוגים הלאומיים הסוריים ('הגוש הלאומי') נכונות לוותר על תביעתם ללבנון, בתמורה לקידום עצמאותה של סוריה. כך לא נותרה לבני העדה הסונית בלבנון כל ברירה זולת השתלבות בחיים הפוליטיים בלבנון, כדי להבטיח את עתידם הפוליטי והכלכלי.⁹

לנצחון מחנהו של בשארה אל-ח'ורי תרמה רבות גם מדיניותה של בריטניה בלונדון, לאחר שהשתלטה על סוריה ולבנון ביוני 1941, יחד עם 'צרפת החופשית' של דה-גול. בריטניה, באמצעות נציגה בלונדון, אדוארד ספירס, תמכה בתביעת 'החוגים הלאומיים' - 'הגוש הלאומי' בסוריה ו'הגוש התחוקתי' וחוגים מוסלמיים פן-ערביים בלבנון - לעצמאות מלאה. פירוש הדבר היה ביטול המנדט הצרפתי וחסולה של הנוכחות הצרפתית באזור, וגם החלשת בעלי-בריתה של צרפת בלבנון.¹⁰

בבחירות לפרלמנט הלבנוני ב-1943, שסיפקו למרות מגבלותיהן אינדיקציה מסוימת ליחסי הכוחות בין המתנות היריבים, ניצחו אומנם באזורים המרוניים דווקא

8. K. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, pp. 151-184

9. ראה: Ph.S. Khouri, *Syria and the French Mandate*, New Jersey 1987, pp. 485-493

10. בעניין זה, ראה: A. Roshwald, *Estranged Bedfellows*, New York 1990; A. Susser, 'Western Powers - Rivalry and its Interaction with Politics in the Levant, 1941-1946', Ph.D. Dissertation, Tel Aviv University 1986

אנשי 'הגוש הלאומי' של אמיל אדה (בהר הלבנון, למשל, זכתה רשימתו של אדה ב-11 מושבים לעומת 6 בלבד שקיבלה רשימתו של אל-ח'זרי). אבל התמיכה שהעניקו הבריטים לאל-ח'זרי, יחד עם תמיכת הציבור המוסלמי בלבנון, ובעיקר עם תמיכתן של מדינות ערביות שונות, ובראשן מצרים וסוריה, הביאו לבסוף לבחירתו לנשיא.¹¹

מאורע זה היה קו פרשת-מים בגישתה של העדה המרונית למדינה הלבנונית. מכאן ואילך הפכה תפיסתו המדינית של אל-ח'זרי לתפיסה מרכזית ושלטת בעדה המרונית. לכך תרמו גם ההצלחות שנחלה מדינות החוץ של אל-ח'זרי, ובעיקר הצלחתו להביא לשילובה של לבנון בעולם הערבי, תוך שמירה על יחודה ועל עצמאותה.

מאז סוף שנות השלושים עמדה אפוא המציאות הפוליטית בלבנון בסימן תהליך של הכרה הדדית והדרגתית של בני העדות העיקריות בלבנון - המוסלמים ובראשם הסונים, והנוצרים ובראשם המרונים - אלה במעמדם ובשאיפותיהם של אלה, ושל אלה גם אלה בקיומה של מסגרת מדינית לבנונית, משותפת למוסלמים ולנוצרים.

השלמה זו קיבלה ביטוי ברור ב'אמנה הלאומית' של 1943 - הסכם שבעל-פה בין הנשיא אל-ח'זרי, כנציגה של העדה המרונית, ובין ראש-הממשלה ריאד אל-צלח, כנציגה של העדה הסונית. הסכם זה היווה פשרה בין תפיסות ורצונות מנוגדים של בני שתי העדות, בכל הקשור למהותה של המדינה הלבנונית ולעתידיה. המרונים, שתפסו את לבנון כבית לאומי מרוני, הקשור, מעצם אופיו, קשר בל-יינתק למערב, והסונים, שביקשו להשיב את לבנון למולדת הסורית, או לכל הפחות לעשותה למדינה ערבית (ולא מערבית), הגיעו למעין עמקהשווה.

'האמנה הלאומית' כללה שני מרכיבים עיקריים:

א. קביעת מפתח עדתי לחלוקה של עמדות הכוח השלטוניות במדינה: נשיא מרוני, ראש-ממשלה סוני, יו"ר פרלמנט שיעי; כן נקבע שמספר חברי הפרלמנט יהיה תמיד כפולה של 11 (ובכל קבוצה כזאת יהיו 6 נוצרים ו-5 מוסלמים).

ב. הגדרת לבנון כמדינה בעלת אופי ערבי (וגיה ערבי), הרואה עצמה קשורה בעולם הערבי שמסביבה ומקיימת, בעת ובעונה אחת, קשר וזיקה היסטורית למערב.

האמנה הלאומית אפשרה ללבנון להפוך ב-1943 למדינה עצמאית. היא גם שהיוותה, במידה רבה, את 'סוד ההצלחה' של לבנון במשך שנים רבות אחר-כך, ולמעשה עד פרוץ מלחמת האזרחים ב-1975.¹²

העדה המרונית ושאלת ארץ-ישראל

מטבע הדברים הפכה גם שאלת היחס ליישוב היהודי בארץ-ישראל, ולימים למדינת ישראל, לאחד מרכיבי הוויכוח שהתנהל בעדה המרונית, כנזכר לעיל. על כל

11. א' זיסר, 'אתגר העצמאות: לבנון בתקופת ממשלו של בשארה אל-ח'זרי (1943-1952)', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 1991, עמ' 78-107.

12. K. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, p. 186.

פנים, חשיבותו של רכיב זה היתה שולית בלבד, ולמעשה הוא לא מילא תפקיד של ממש בוויכוח עצמו. הסיבה לכך היתה פשוטה. עיקרו של הוויכוח התנהל בשנות השלושים ובראשית שנות הארבעים - לפני שהסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל הפך לסוגיה מרכזית במערכת היחסים הבין-ערבית, ובעיניה של דעת הקהל ברוב מדינות ערב.

מרכזיותו של הסכסוך הישראלי-ערבי גברה מאמצע שנות הארבעים ואילך, לאחר שהוויכוח בעדה המרונית כבר הוכרע לטובתם של מצדדי 'לבנון הגדולה'. למעשה, מאז זכתה לבנון בעצמאותה, ועד לפרוץ מלחמת האזרחים ב-1975, שרר בעדה המרונית קונסנזוס שקבע כי לבנון צריכה להתאים את מדיניותה בסוגיית הסכסוך עם ישראל למדיניות הכלל-ערבית - להחלטותיה של הליגה הערבית ולמדיניותן של מדינות ערביות אחרות, ובראשן סוריה ומצרים.

קונסנזוס זה נבע משיקולים פרקטיים של כדאיות פוליטית בזירה הפנים-לבנונית (כלומר, מן הצורך להשיג תמיכה מוסלמית וכלל-ערבית במאבק על הנהגת העדה המרונית ועל הנהגת לבנון), אך בבסיסו עמדה גם ההכרה של המנהיגות המרונית, לכל פלגיה, בהכרח לשמור על עקרונות 'האמנה הלאומית', שהיוו בסיס לקיומה של לבנון.

יתר על כן, המנהיגים המרונים שבשלטון, ובראשם בשארה אל-ח'זרי, ראו את הקמתה של מדינת ישראל כמקור לדאגה ולחשש. הם תפסו את ישראל, מעצם מהותה, כאיום על המרקם העדין של דו-קיום מוסלמי-נוצרי בלבנון, שאותו ארגו בדי עמל, וגם על תפיסתם את לבנון כמדינה השואפת להשתלב בעולם הערבי שמסביבה.

חשש זה נבע מכמה טעמים: ראשית, האפשרות שגורמים בעדה המרונית ישתפו פעולה עם ישראל, ובכך יביאו לשבר ואף לנתק ביחסיה עם בני העדות המוסלמיות בלבנון, ועם העולם הערבי; שנית, האפשרות שישראל תהפוך למתחרה כלכלית של לבנון, ותביא להתמוטטות המשק הלבנוני; שלישית, האפשרות שישראל תהפוך למעצמה אזורית, ותאיים על עצמאותה ושלמותה הטריטוריאלית של לבנון (ובהקשר זה הובעה דאגה מיוחדת מפני כוונה ישראלית להשתלט על דרום לבנון ועל מקורות המים שבו; קל וחומר, לאחר שכוחות צה"ל הגיעו ב'מבצע חירם', בסוף אוקטובר 1948, עד גדת הליטני).

כל אלה הולידו גישה מסתייגת ואף עוינת כלפי ישראל, שקיבלה ביטוי ברור גם בהצהרות פומביות של מנהיגים מרונים שונים וגם בפגישות סגורות עם דיפלומטים מערבים. כך, למשל, ביקש הנשיא אל-ח'זרי, בפגישה עם השגריר האמריקני בלבנון לונל פינקרטון (Lowel C. Pinkerton), בנובמבר 1948, שארצות-הברית תדאג לביטול התוצאות ה'לבנוניות' של 'מבצע חירם'.¹³ כך קרה גם בהודמנויות אחרות.

13. Pinkerton to Sec. of State, 26 November 1948, Center for Lebanese Studies, Oxford (=CLS), US Documents, RG 84, box 232/file 800

ביוני 1951 הביע אל-ח'ורי חשש דומה מישראל באוזני השגריר הבריטי בלבנון צ'פמן-אנדרוס (Chapman-Andrews), תוך בקשה שבריטניה תפעל לריסונה של ישראל.¹⁴ בשיחה עם נציגים בריטים בנובמבר 1951 התריע שר החוץ הלבנוני (המרוני) פיליפ תקלא על כוונותיה של ישראל לספח את אזור הליטני לשטחה. תקלא אף ציין, באותה הזדמנות, כי אם יעלה הדבר בידי ישראל, עלולים חוגים מרונים קיצוניים ליצור קשרים עמה, והתוצאה תהיה פירוקה של לבנון.¹⁵

אך דומה כי מי שהיטיב לבטא את גישת ההנהגה הלבנונית, וליתר דיוק הנוצרית, היה דוקא מישל שיח'א, יווני-קתולי, שנמנה עם מניחי היסודות של לבנון העצמאית, והיה גם חתנו ומקורבו של הנשיא אל-ח'ורי. במאי 1951 הצהיר שיח'א באוזני דיפלומט אמריקני כי 'לבנון היתה מוכנה לחיות בדו-קיום ואף לקיים יחסי מסחר עם מדינה יהודית מתונה והגיונית, אך העובדה שבכל יום מגיעים כ-800 יהודים לישראל מביאה אותו ואת מרבית ידידיו בלבנון למסקנה שישראל תהיה חייבת בסופו של דבר להתרחב עוד ועוד. ... איננו יכולים [הוסיף שיח'א] לתכנן תוכניות לעתיד כשאנו רואים את אצבעות היהודים נמתחות יותר ויותר לעברנו'.¹⁶

ראוי לציין כי שיח'א היה עורך העיתון לה-ד'ור, בסאונו של 'הגוש התחוקתי' בלבנון, ומאמריו ניכרו בגישה אנטי-ציונית ואנטי-ישראלית (ובכלל זה התנגדות לחלוקת ארץ-ישראל ולהקמת מדינת ישראל).¹⁷ לימים החל, אומנם, לבטא במאמריו השלמה עם קיומה של ישראל, אך המשיך להביע חשש מפני כוונותיה – עד כדי כך שבחוגים ישראלים נאמר כי כתיבתו נגועה ב'אנטישמיות של ממש'.¹⁸

בראשית 1949 נפגש שיח'א בפריס עם נציגים ישראלים והכחיש את היותו אנטי-ישראלי או אנטישמי (כפי שהשתמע מביקורת שהושמעה באוזניו באותו מעמד). הוא אף הביע אז תקווה שבעתיד ישררו יחסים טובים יותר בין שתי המדינות, וציין כי ישראל עשויה להחליף את צרפת כמדינה המערבית המגינה על לבנון. בני-ישיחו הישראלים התרשמו כי בשיח'א 'קונן הפחד מפני התפשטותנו [התפשטותה של ישראל]'. הם טענו, עם זאת, כי 'ניסינו והצלחנו במידת-מה לעקור [חשש זה]', ואף הביעו את הדעה, 'שיתכן ועצם מציאותנו ימנע מלבנון את הצורך לחפש מדינה מערבית אחרת'.¹⁹ כך או אחרת, היתה זו פגישת נימוסין חסרת משמעות לעתיד מערכת היחסים של לבנון, או של בני העדה המרונית והנוצרים בכלל, עם ישראל.

14. Chapman-Andrews to FO, 25 July 1951, PRO, FO 371/91437 E 1052/3

15. British Legation, Beirut, to FO, 6 November 1951, PRO, FO 371/82250 E 1053/10

16. Bruins to Dept. of State, 14 May 1951, CLS, US Documents, box V - box 4076, 782A.00/5 - 1451

17. W. Haddad, 'The Christian Arab Press: ראה: שיח'א, and the Palestine Question: A Case Study of Michel Chiha of Beirut Le Jour', *Muslim World*, 56, no. 2 (April 1975), pp. 119-131

18. ט' ארוי, פריס, למשרד החוץ, 19 בפברואר 1949, ג"מ, משרד החוץ, 1454/12.

19. שם.

שיח'א, מאבותיה של תפיסת 'לבנון הגדולה' עדיין היה רחוק מלהפוך לתומך נלהב בכינון יחסי ידידות ושיתוף-פעולה עם ישראל.

הדברים שהיו ברורים לח'ורי היו גלויים וידועים גם לכל פוליטיקאי מרוני אחר בלבנון, ששאף להיבחר ביום מן הימים לנשיא המדינה. לא ייפלא אפוא שרוב הפוליטיקאים המרונים אימצו אף הם עמדה אנטי-ציונית ואנטי-ישראלית, לפחות כלפי חוץ, ונמנעו מכל מגע עם נציגי היישוב היהודי, ולימים עם נציגי ישראל. כך נהג פייר ג'ימל מנהיג ה'פלנגות', וכך נהג גם כמיל שמעון (שהיה עתיד לכהן כנשיא לבנון בשנים 1952-1958). זה האחרון היה נציג לבנון באו"ם במהלך הדיונים על הצעת החלוקה, והתבלט, אף ביחס לנציגים הערבים האחרים, בעמדתו האנטי-ציונית. הוא התמיד בעמדתו האנטי-ישראלית גם לאחר ששב ללבנון והפך למתנגד חריף למשטרו של אל-ח'ורי; הנשיא סירב אז לפנות את כיסאו בתום הקדנציה, ולאפשר לשמעון להתמודד על הנשיאות, ושמעון עצמו חשב שדווקא גישה אנטי-ישראלית ופרו-ערבית תשרת אותו במאבקיו הן עם אל-ח'ורי והן עם מתמודדים מרונים אחרים. לכן הרבה למתוח ביקורת על הממשל הלבנוני בשל חוסר המעש שגילה, לדבריו, בשאלת ארץ-ישראל, ובמקביל, פעל לביסוס מעמדו בזירה הבין-ערבית ולהיווק קשריו עם משטרים ערביים שונים.²⁰

נקל אפוא לקבוע כי לבנון, ובכלל זה המנהיגות המרונית בתוכה, חסרה את היכולת, ויותר מכך את הרצון, לנקוט מהלך מדיני עצמאי כלפי ישראל בראשיתה. ממילא לא נתגלו בה סימנים ממשיים לחזון של שיתוף-פעולה עם ישראל. תחת אלה באה התיישרות מוחלטת של ההנהגה המרונית, ולמעשה גם של יתר בני העדה המרונית, בהתאם לקו הערבי העיוני לישראל, שעליו הוחלט במוסדות הליגה הערבית ושאותו הכתיבו מדינות ערב השונות, ובראשן מצרים וסוריה.

סקירת המציאות הפוליטית בלבנון בעשורים הראשונים לקיומה, ובמיוחד בשנות הארבעים ובראשית שנות החמישים, מספקת לנו בסיס לבחינה של סוגיות מרכזיות בקשריו של היישוב היהודי בארץ-ישראל, ובקשרי מדינת ישראל בשנים הראשונות לקיומה, עם העדה המרונית. הסוגיות שייבחנו הן ההסכם בין נציגי הסוכנות היהודית לבין נציגיה של הכנסייה המרונית, שנחתם ב-1946; מגעיה של ישראל עם אמיל אדה ב-1948; וקשריה של ישראל עם נציג ה'פלנגות' אליאס רבאבי בשנים 1948-1951.

'הסכם של יאוש'

ב-30 במאי 1946, לאחר משא-ומתן ממושך, נחתם הסכם חסר תקדים בין הכנסייה המרונית לבין הסוכנות היהודית. בשם הכנסייה, ובשם הפטריארך המרוני אנטואן ערידה חתם על ההסכם תופיק עואד, ממקורבי הפטריארך (פוליטיקאי מרוני ששימש כשר בכמה ממשלות לבנוניות ולא הצליחו להיבחר לפרלמנט ב-1943). החותם בשם

20. ראה: Beirut Monthly Summary for the Month of August 1948, PRO, FO 371/68489 E 12619; Kuniholm to Sec. of State, 3 August 1948, CLS, US Documents, box 8 - RG 84, box 232

הסוכנות היהודית, ובשם נשיאה חיים וייצמן, היה ברנרד ג'וזף (לימים, דב יוסף), אז ממלא-מקום מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות.

ההסכם האמור התווה קווים לכינון ולהידוק הקשרים ושיתוף-הפעולה בין המרונים בלבנון לבין היישוב היהודי בארץ-ישראל, על בסיס הכרה הדדית בזכויות ובמאויים הקיבוציים של בני שתי האומות. נכללו בו, בין היתר, הכרה של הסוכנות באופי הנוצרי של לבנון, והבטחה כי ליישוב היהודי בארץ-ישראל אין שום שאיפות טריטוריאליות במדינה זו. הכנסייה המרונית הביעה, לעומת זאת, את תמיכתה בהגירה יהודית חופשית לארץ-ישראל, ובהקמת מדינה יהודית עצמאית בה.²¹

אלא שהסכם זה לא פורסם או ברבים, בוודאי שלא בלבנון, ועד מהרה התברר כי הפטריארך ערידה אינו יכול, ואולי אף לא התכוון מלכתחילה, לעמוד מאחוריו ולמלא את חלקו בו. הקשרים בין היישוב היהודי לערידה אומנם הוסיפו והתקיימו גם זמן-מה לאחר חתימת ההסכם, בעיקר ביוזמה ציונית, אך הלכו ודעכו²² וההסכם הפך לאות מתה.

דיון ממצה ומקיף בהסכם ובמשמעותו מצוי במאמר של לורה ציטרין איזנברג.²³ בכל זאת ראוי להבליט במסגרת הדיון הנוכחי את התפקיד שמילאה הכנסייה המרונית, ובראשה הפטריארך ערידה, בגיבושו של ההסכם. כך נוכל לברר מה הניע את ערידה לחתום על הסכם עם נציגי הסוכנות היהודית, ואם אומנם ועד כמה היה בהסכם זה כדי לשקף הלכירוח ששררו בעדה המרונית באותה עת.

כנאמר לעיל, לכנסייה המרונית נשמר תפקיד מרכזי בהנהגת העדה המרונית במשך מאות בשנים, ובגיבוש התודעה הקיבוצית והזהות הלאומית של עדה זו, במיוחד במאה התשע-עשרה. הכנסייה המרונית, בלחצה, היא גם שהביאה, כנזכר, ב-1920, להקמת 'לבנון הגדולה'. אולם הקמתה של המדינה הלבנונית גרמה בהדרגה דווקא לירידה ולשחיקה בכוחה של הכנסייה המרונית, ולאיבוד מעמד הבכורה שלה בעדה המרונית. תהליך זה היה מעוגן במספר סיבות:

ראשית, הקמת 'לבנון הגדולה' גרעה ממשקלו של אזור הר הלבנון, מעוז כוחה של הכנסייה במשך שנים רבות. האוכלוסייה המרונית בביירות, למשל, היתה בעלת אוריינטציה פוליטית, חברתית ותרבותית שונה מזו של המרונים בהרים ומחויבותה וזיקתה לכנסייה היו פחותות בהרבה מהמחויבות ומהזיקה שלהם.

שנית, בראש הכנסייה המרונית עמד מאז 1932 הפטריארך אנטון ערידה (שנולד ב-1863). ב-1946 היה הפטריארך בן 83, והתקשה לתפקד, בלשון המעטה, מפאת גילו. לבד מכך היתה אישיותו שנויה במחלוקת. הוא תואר לרוב כעקשן ותקיף

21. Laura Zittrain Eisenberg, 'Desperate Diplomacy: The Zionist Maronite Treaty of 1946', *Studies in Zionism*, 13, no. 2 (1992), pp. 147-163

22. כך, למשל, הוחלפו אגרות בין ערידה לבן-גוריון ביוני 1947 ובהן הובעה תקווה הדדית לשמירה על קשרי הידידות בין שני העמים ולפיתוחם. לא זו בלבד, ביולי 1947 התקבל נציג הסוכנות היהודית אברהם לוצקי כחצרו של הפטריארך. שם, עמ' 158.

23. שם, עמ' 147-163.

בדעותיו, אדם לא משכיל, שהרבה לפגוע באנשים ולזלול בהם, ושהצליח להקים עליו, בשל כך, רבים וטובים בקרב בני עדתו ומהוצה לה. ערידה לא זכה אפוא להערכה וליוקרה כמו אלו שהיו מנת-חלקו של קודמו בתפקיד, הפטריארך אליאס חנייכ, וגם עובדה זו תרמה לירידת מעמדה של הכנסייה שבראשה עמד.²⁴ שליטת, בשנות הארבעים התריף המאבק בין ערידה לבין הוותיקן בשאלת השליטה בכנסייה המרונית ובמוסדותיה. היה זה מאבק היסטורי בן מאות שנים, שגבר לפני כהונתו של ערידה, בימיו של הפטריארך אליאס חנייכ, והתריף עוד יותר כשהוותיקן ניסה לנצל את חולשתו של ערידה ואת גילו המבוגר, והחל להתערב בענייני הכנסייה המרונית, תוך עקיפה של הפטריארך או התעלמות ממנו ותוך הסתייעות ביריביו של ערידה בתוך הכנסייה, שביקשו לחזק את מעמדם על חשבונו. הדברים הגיעו עד כדי כך שב-28 במאי 1948 מינה הוותיקן ועדה אפוסטולית בת שלושה חברים, שנועדה לעסוק בפיקוח על הפטריארך, במילוי מקומו ובניהול ענייני העדה - הכל בטענה שגילו המבוגר מקשה עליו לתפקד כהלכה. אחד מחברי הוועדה היה הארכיבישוף עבדאללה אל-חורי, קרובו של הנשיא בשארה אל-חורי.²⁵ גילו המבוגר של הפטריארך ערידה (או היותו על סף סגילות, כטענת יריביו), מאבק ההישרדות שניהל עם יריביו בכנסייה, ובעיקר עם הוותיקן, ולבסוף חוסר יכולתו האישית להשלים עם המהפך שחל בלבנון, ושהיה מלווה גם בהיחלשותה של הכנסייה שבראשה עמד, הביאו אותו, לדעת רבים, לנקוט מדיניות מבולבלת, מלאת סתירות, ובעיקר חסרת כיוון ודרך. לדעת אחרים היתה זו מדיניות מחושבת, שנועדה להשאיר בפניו מגוון של אפשרויות פעולה במטרה לבלום את ההידרדרות במעמדו. כך או כך, מהלכיו של הפטריארך מצאו ביטוי במערכת יחסים עכורה בינו לבין צרפת, וכן בקשריו עם הנשיא אל-חורי ועם הבריטים. ערידה נמנה עם משפחה מרובת נכסים, והמשיך בניהול עסקיו הכלכליים גם לאחר בחירתו כפטריארך. אלה ניזוקו ממדיניותה הכלכלית של צרפת בלונט, והדבר הוליד ביקורת חריפה של ערידה כלפי אותה מדיניות. יתר על כן, העובדה שהצרפתים לא הסתירו מלכתחילה את מורת-רוחם מבחירתו לפטריארך הפכה אותו גם ליריב פוליטי של צרפת, ולתומך בעצמאותה של לבנון.²⁶ לימים אף פנה לבריטים בהצעה, שנדחתה, שיתפסו את מקומה של צרפת כנותני החסות ללבנון.²⁷ במהלך משבר החוקה, בנובמבר 1943 התייצב ערידה לימינו של בשארה אל-חורי

24. לדיון באישיותו של ערידה, ובמעמדה של הכנסייה המרונית באותה עת, ראה: י' הרס, 'הכנסייה המרונית לאחר מותו של הפטריארך ערידה', המזרח החדש, ו, חוברת 24 (4) (1956), עמ' 261-269; וכן: Who's Who in the Lebanon, Military Attache, Beirut, 25 February 1944, CLS, US Documents, box 8 - RG 165, Box 2653
 25. Houston Boswall to Attlee, 5 October 1948, PRO, FO 1031/91 E 12447
 26. Who's Who in the Lebanon, Military Attache, Beirut, 25 February 1944, CLS, US Documents, box 8 - RG 165, box 2653
 27. Spears to Gen. Wilson, 29 November 1941, PRO, FO 226/309

במאבקו בצרפתים.²⁸ מאוחר יותר, משנתברר לפטריארך כי הנשיא בו לו, מתעלם ממנו ומסרב לקבלו כסמכות רוחנית ופוליטית, שב והיה למתנגדו.

במהלך שנות השלושים התבטא ערידה בזכות שיתוף-פעולה עם היישוב היהודי בארץ-ישראל, וגם קיים קשרים ומגעים עם נציגי הסוכנות היהודית ואפילו עם ראשיה, אולם הוא נמנע בעקביות ממתן פומבי לגישתו הפרו-ציונית, ומכל פעולה ממשית ומחייבת בכיוון זה. בהתאם לכך דחה ערידה את בקשת נציגי היישוב להעיד כתומך בעניינם בוועדת פיל ב-1937. בדומה לכך סירב להעיד כתומך בציונות בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית ב-1946, ובפני ועדת החקירה של האו"ם (UNSCOP) ב-1947.²⁹ על כל פנים, ספק אם גישתו הפרו-ציונית של ערידה, שהובעה בחדרי-חדרים, יצגה חזון של ידידות-אמת מרונית-ציונית. ראוי יותר לייחסה לתקוותו של הפטריארך לזכות בתמיכתה של התנועה הציונית במאבקים אפשריים בעתיד, אך מבלי שהדבר יחייב אותו, או את הכנסייה המרונית בראשותו, לקשר הדוק עם התנועה הציונית. בדומה לרבים מעמיתיו בעדה המרונית, גם הפטריארך העדיף כנראה להשאיר לעצמו מגוון של אפשרויות לפעולה.

דרך אגב, זו גם המסקנה המתבקשת מן המגעים שניהל ערידה בשנות השלושים עם אישים מוסלמים שונים, במטרה להגיע עמם להבנה, וכן מן העובדה שלא שלל פתיחת דיאלוג עם שכנותיה הערביות של לבנון.³⁰ מאוחר יותר אף השליך יתרו על מלך ירדן עבדאללה, ואמר כי הנוצרים רואים בו ידיד ראשון במעלה.³¹

הכל בכל, ערידה היה אפוא רב-פנים. מחד גיסא, צידד בעצמאותה של לבנון, לא הסתיר את זעמו על צרפת ואת חוסר האמון שלו בה, תמך בממשלו של אל-ח'ורי במאבקו בצרפתים, ופעל להשגת הבנה עם הציבור המוסלמי הערבי בלבנון ועם מדינות ערביות שכנות. מאידך גיסא, לא חסך ערידה את שבטו מאל-ח'ורי וממשלו, הוסיף להטיף לשמירת הקשרים המיוחדים עם צרפת, ואף עודד בחשאי טיפוח קשרים עם היהודים, והביע התנגדות נחרצת לשילובה של לבנון בעולם הערבי. לבנון, כך אמר, היא 'אי מוקף בים של אסלאם, הנוזק להגנה הייצונית מפני גליו של ים זה'.³²

28. British Legation, Beirut to FO, 13 November 1943, PRO, FO 226/241, 27/419/43

29. Spears to Gen. Wilson, 29 November 1941, PRO, FO 226/309; Laura Zittrain Eizenberg (op. cit. note 21), pp. 150-151

30. כך, למשל, הצהיר ערידה בריאיון שהעניק לעיתון לה-ג'ור ב-14 במרס 1936, כי עמדתה של סוריה במשא-ומתן לחתימת חוזה עם צרפת הותירה בו רגשות שקשה יהיה למחותם, וכי בין המוסלמים לבין הנוצרים שוררת אהדות שהיא האידיאל הנעלה ביותר של האחוה האנושית. א' ערידה, לבנאן ופרנסא (בעריכת מסעוד אל-ד'אהרא), ביירות 1987, עמ' R. Solh, "The Attitude of the Arab Nationalists Toward a Great Lebanon 1930's", in: N. Shehadi and Danna Haffar Mills (eds.), *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, London 1988, pp. 149-165

31. Amman to FO, 29 November 1947, PRO, FO 1018/21 - 80/38/47

32. Wadsworth to Sec. of State, 13 August 1946, CLS, US Documents, box 9 - RG 84, box 229/file 851

בסיכום הדיון בהסכם המרוני-ציוני ראוי להציג שתי הערות נוספות: ראשית, ברקע להסכם הזה נמצאו גם הגיסיון והרצון של אנשי הכנסייה המרונית באותן שנים לגייס תמיכה לעניינם בארצות-הברית, הן בקרב הקהילה המרונית שם, והן בדעת הקהל בכללותה. אנשי הכנסייה המרונית לא הסתירו את רצונם להסתייע בעניין זה בנסיובה ובקשריה של הסוכנות היהודית, שעודדה אותם לכך. נקל אפוא להניח שרצון זה שימש כמאיץ בדרך לחתימת ההסכם.³³

שנית, החותם על ההסכם בשמו של הפטריארך היה, כאמור, מקורבו דאז תופיק עואד, פוליטיקאי מרוני ששימש שר בכמה ממשלות לבנוניות ולא הצליח להיבחר לפרלמנט ב-1943. במילים אחרות, גם אם הפטריארך לא התכחש לעצם חתימת ההסכם, הנה גילו המתקדם של הפטריארך מותיר מקום להשערה כי עוזריו ומקורביו התחכמו לו וביצעו מניפולציה – לא ראשונה ולא אחרונה – לקידום ענייניהם. עובדה היא כי שליח הסוכנות אברהם לוצקי, שביקר בחצרו של ערידה, ביולי 1947, התרשם שלא לטובה מכמה מקורבים. פייר עואד, למשל, היה, לדברי לוצקי, 'בלתי-ידידותי' לציונות, וניסה להבל בשיחותיו עם ערידה.³⁴

לורה ציטרין איזנברג כתבה במאמרה על 'הסכם של יאוש'. אלא שהיאוש הזה היה פרי מצוקה פוליטית ואישית של אדם אחד (הפטריארך עצמו), ולכל היותר של המוסד שבראשו עמד – לא יאוש, וגם לא מדיניות סדורה ומגובשת, של העדה המרונית. אין לנו אפוא אלא לשוב ולקבוע כי אינטרסים נקודתיים, ולחלופין בלבול ומבוכה, ולא חזון אמתי ומתחייבות בסיסית ועמוקה לרעיון הקשרים עם היישוב היהודי בארץ-ישראל, הם שעמדו בבסיסו של הסכם זה, לפחות מן הצד המרוני. מכאן חוסר התוחלת שבו, וחוסר היכולת או הרצון של הפטריארך המרוני להוציאו בסופו של דבר אל הפועל.

ישראל והארכיבישוף איגנאטיוס מבארק

לא רק הפטריארך המרוני ערידה, גם הארכיבישוף המרוני של ביירות, איגנאטיוס מבארק נודע בקשריו עם ציונים ועם ישראלים ובאהדתו לעניין הציוני. אלא שבניגוד לערידה, שהעדיף לשמור על החשאיות של קשריו עם הסוכנות היהודית, הרבה מבארק לתת ביטוי פומבי לדעותיו הפרו-ציוניות; ב-1947 אף שיגר מכתב לוועדת החקירה של האו"ם לעניין ארץ-ישראל (UNSCOP) שבו הביע תמיכה בהקמתו של בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל. 'לבנון דורשת', כתב מבארק, 'חירות ליהודים בארץ-ישראל, כפי שהיא מבקשת את חירותה שלה ואת עצמאותה'.³⁵

מה היה הרקע לגישתו הפרו-ציונית של מבארק? בדומה לפטריארך ערידה, תמך גם מבארק ב-1943 בהשגת העצמאות הלבנונית, ואף התייצב לימינו של בשארה אלי-חזרי כשהצרפתים עצרו אותו במשבר החוקה של נובמבר 1943. הוא השווה אז

33. Laura Zittrain Eisenberg (op. cit. note 21), pp 157-158

34. Ibid., p. 159

35. העתק תזכירו של מבארק לאונסקופ, 13 באוקטובר 1947, ג"מ, משרד החוץ, 2567/12.

את סבלו של אל-ח'ורי בבית-המעצר בראשיא לסבלו של ישו ואף הכריז כי ההשגחה העליונה עומדת לצדו של הנשיא הלבנוני.³⁶ יתרה מזו, בניגוד לפטריארך התנגד מבארכ להמשך הקשר עם הצרפתים בטענה שהדבר יוליד תוצאות חמורות ביחס לעתיד הנוצרים בלבנון.³⁷

אבל ב-1947 נוצר קרע בין אל-ח'ורי ומבארכ, בשל הבחירות לפרלמנט הלבנוני שנערכו באותה שנה. בבחירות אלו - וגם בבחירות-משנה שלוש שנים לפני-כן - נמנע הנשיא מלתמוך די הצורך בכמה מועמדים שהיו בני-חסותו או מקורביו של מבארכ.³⁸ תגובתו של מבארכ, שחש כי הוא נדחק לשוליים, בדומה לערידה, וכי מעמדו נתון בסכנה, היתה זועמת. הוא יצא בחריפות כנגד הנשיא והאשימו בזיוף תוצאות הבחירות ובשלטון דיקטטורי במדינה. הוא אף הכריז כי אם הנשיא לא יתפטר מתפקידו 'אושרו לא יהיה שונה מאושרו של נירון שראה את רומא בוערת ונהרות של דם חפים מפשע זורמים בין חורבותיה'.³⁹

היריבות העזה שפרצה עתה בין אל-ח'ורי לבין מבארכ מצאה ביטוי גם בסוגיית היחס לישראל ולציונות. אפשר שמבארכ חשש באמת מפני הכיוון שאל-ח'ורי מוליך אליו את לבנון (היינו, שילובה בעולם הערבי), אפשר שביקש לפגוע ביריבו ולהביך אותו, ואפשר שחשב כי נקיטת עמדה פרו-ציונית ואנטי-ערבית תחזק את יוקרתו ומעמדו בקרב בני הקהילה המרונית בלבנון. התוצאה, מכל מקום, היתה מכתבו לוועדת החקירה של האו"ם.

אלא שחישובו של מבארכ הוכח כמוטעה. מכתבו עורר תגובה מוסלמית חריפה, ואף גינוי והסתייגות מצד מרביתה של ההנהגה הפוליטית המרונית. יתרה מזו, שום גורם מרוני, ובכלל זה הפטריארך עצמו, לא התייצב לצדו של מבארכ.⁴⁰ מכאן ואילך, הוא נמנע מלתת ביטוי פומבי לעמדותיו ודעותיו בסוגיית הסכסוך עם ישראל.

בפברואר 1949 הגיעו לישראל שלושה שליחים של הארכיבישוף מבארכ, ככל הנראה לצורכי מסחר, ויצרו קשר עם נציגים ממשלתיים, ובהם גם איש משרד החוץ, ש' יערי. מבארכ, כך מסרו שליחיו, 'מבקש לדעת את עמדתה של ממשלת ישראל כלפי תוכנית של הפיכה בלבנון'. לתוכנית זו, סיפר אחד השליחים, שהוצג כנציגו האישי של מבארכ, שותפים גם אמיל אדה ופייר גמיל.

36. Chataigneau to Massaugli, 11 January 1944, Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris (=AE), Alger, vol. 1001; British Legation, Beirut, 13 November 1943, PRO, FO 226/241, 327/419/43

37. Bulletin D'information 29/404, 1 June 1945, Service Historique de L'armée (=SH), Levant 4H375/1

38. Furlonge to Spears, 15 April 1944, FRO, FO 226/252 - 27/1/44

39. Copy of Mubarak's Letter to President al-Khoury, PRO, FO 1018/26

40. ערידה מיהר להכריז כי מבארכ שלח את המכתב על דעת עצמו, ועם זאת נמנע מלגנות אותו על מעשהו, והסתפק בקריאה סתמית ללבנונים 'לעמוד כאיש אחד לצד האמת בשאלת איי, אמת היקרה לכל הלבנונים'. פרשת מבארכ, 7 באוקטובר 1947, ג'מ, משרד החוץ, 2567/12.

תשובתו של יערי לפנייה זו היתה כי הישראלים 'יקדמו] בברכה כל ניסיון של נוצרי לבנון להשתחרר מעולם של המנהיגים הפאן-ערביים, אך אין הם יכולים לחוות דעה ביחס להצעה זו קודם שתהיה בידם תכנית מפורטת כיצד חושבים הם הנוצרים לבצע את ההפיכה, מה הכוח העומד לרשותם ומה בדיוק מידת העזרה שהם מבקשים מישראל'. במיוחד התעניין יערי בקשרים שבין מבארכ לבין מפלגות נוצריות נוספות, כמו 'הגוש האומי' וה'פלנגות'. כן המליץ כי מבארכ יתוועד עם מנהיגים אחרים מבני-בריתו, וביחוד אנשי ה"פלנגות", ויטיל עליהם להכין תכנית [להפיכה אפשרית].⁴¹

פרשה זו מוצגת בהרחבה במאמרו של בני מוריס, 'Israel and the Lebanese Phalanges: The Birth of a Relationship, 1948-1951', כנדבך ראשון בבניית הקשר שבין ישראל לבין ה'פלנגות' בשנים שלאחר-מכן. לדידו של מוריס, זו גם ההוכחה לעניין שגילתה, כביכול, ישראל באותן שנים בביצוע מהפך פוליטי בלבנון.⁴² אלא שדומה כי החשיבות שמוריס יחס לעניין המתועד בארכיון משרד החוץ הישראלי, במסמך בודד, בעל דף אחד, היתה מופרזת במקצת.

ראשית, מדובר, לכל היותר, בשליחים מטעמו של מבארכ ולא במבארכ עצמו. שליחים אלו אומנם הציגו 'תעודת אסמכתא' מטעם הארכיבישוף, אך ש' יערי, נציג משרד החוץ הישראלי, ציין במפורש, כי שניים מהם הגיעו בעיקר לצורך 'עסקים שחורים' (היינו הברחות). במשלחת נכלל גם תופיק סמעאן, מי שהוגדר והוצג כמקורבו של הארכיבישוף, ואף טען כי מבארכ שלח אותו באופן אישי כדי ליצור מגע עם ישראל, אבל נציג משרד החוץ תיאר גם את סמעאן כ'בעל רכוש', ואולי אפשר ללמוד מכך על התרשמותו של הנציג הישראלי ביחס למטרה האמתית שבגללה טרח האיש ובא לישראל.⁴³

שנית, העובדה ששליחיו של מבארכ, ואולי אף הוא עצמו, העלו בפני הישראלים את האפשרות לבצע הפיכה בלבנון אינה הופכת רעיון זה למחייב, לא מבחינתו של מבארכ, ובוודאי שלא מבחינתם של בני-שיחו הישראלים. הרעת נותנת שרעיון זה לא נועד אלא לגייס תמיכה ישראלית אפשרית במבארכ, במאבקו בעתיד בזירה הפנים-לבנונית. יתר על כן, על רקע המציאות הפוליטית בלבנון באותה העת, אפשרות שכזו נראית חסרת כל ממש, עד כדי ספק אם בכלל העלה מבארכ רעיון שכזה על דעתו, או האם התכוון באמת ובתמים לבצע מהפך פוליטי בלבנון תוך שיתוף-פעולה עם אמיל אדה וה'פלנגות', ובסיוע ציוני, כהקדמה לכינון ברית ציונית-מרונית. הזדמנות לביצוע מהפך שכזה נקרתה לנוצרים ולמבארכ באופן אישי ב-1943, משמינו

41. פגישה עם שליח של הארכיבישוף מבארכ, ש' יערי, 30 במרס 1949, ג"מ, משרד החוץ, 5/2403.

42. B. Morris (op. cit. note 1), pp. 125-144.

43. פגישה עם שליח של הארכיבישוף מבארכ, ש' יערי, 30 במרס 1949, ג"מ, משרד החוץ, 5/2403.

הצרפתים את אדה לנשיא במהלך 'משבר החוקה'. והנה, עובדה היא שערידה ומבארק עצמם התנגדו אז בחריפות לצעדיהם של הצרפתים ותרמו, במידה רבה, לשלונם. ואכן, עיון בתכתובות דיפלומטיות מערביות, ולכל הפחות של דיפלומטים בריטים ואמריקנים, שהיו מעורים בנככי הפוליטיקה הלבנונית יותר מן הישראלים, אינו מעלה שום ראיה לכך שבחוגי הכנסייה, או בתוגים מרוניים אחרים, הועלה ב-1949 רעיון ממשי לביצוע הפיכה בלבנון. תוגים שונים בארץ זו הביעו אומנם תקווה לנפילת משטרו של אל-ח'ורי, אבל כל ההתבטאויות הרלוונטיות הוגבלו לכללי המשחק שנהגו בלבנון באותה עת, היינו על בסיס קבלת 'האמנה הלאומית' של 1943, ולא מתוך כוונה לשנותה.

מבארק ואדה נקלעו אומנם למצוקה, לאחר כשלונם בבחירות לפרלמנט ב-1947, ולאחר בחירתו של אל-ח'ורי לתקופת נשיאות שנייה, אבל דרך הפעולה שאימצו התבססה דווקא על שיתוף-פעולה פוליטי עם אישים כמו כמאל ג'נבלאט וכמיל שמעון, אף הם יריבי המשטר, שאימצו קו פן-ערבי ברור (וכאמור, על בסיס 'האמנה הלאומית' של 1943). אשר ל'פלנגות', כפי שיוסבר בהמשך, הן היו רחוקות משיתוף-פעולה פוליטי עם קואליציה זו. לפיכך, תמונה משותפת לאדה, לג'מיל ולמבארק, כפי שהציג סמעאן בפני בני-שיחו הישראלים,⁴⁴ מלמדת, אומנם, על קשרי ידידות ואולי גם על קרבה רעיונית בין אישים אלו, אבל אינה מעידה, כלל וכלל, על קיומו של קשר פוליטי מהייב.

העובדה המכרעת בהקשר זה היא שב-1950, שנה אחת בלבד לאחר פגישת שליחיו עם נציגים ישראלים, התפייס מבארק עם הנשיא אל-ח'ורי ושב לתמוך בו, או לפחות נמנע מלצאת בביקורת נגדו ונגד משטרו. הרקע לשינוי בעמדתו של מבארק היה טמון בלהצים שהפעיל הוותיקן כדי להביא להדחתו מכהונת הארכיבישוף המרוני של ביירות. מבארק נתפס כעצמאי מדי, לטעמו של הוותיקן, וכמכשול בדרך להגברת המעורבות של הוותיקן בענייני הכנסייה המרונית, ויחסיו הגרועים עם אל-ח'ורי היו לו אף הם לרועץ בפרשה זו. הלחץ של הוותיקן, ומן הסתם גם לחצו של הנשיא אל-ח'ורי, הועילו בסופו של דבר. בסוף 1948 אולץ מבארק לצאת לחופשה-מאונס ברומא, ונדמה שהפיק את הלקח ממפלתו זו. עם שובו, מיהר להתפייס עם הנשיא והקפיד ביתר תוקף שלא לחרוג מן הקונסנזוס הלבנוני באותה עת. התפייסות זו עם הנשיא לא עמדה לו למבארק בהמשך מאבקו בוותיקן. ב-12 בפברואר 1952 אילצוהו שליחי האפיפיור להתפטר מתפקידו כארכיבישוף של ביירות, ובכך הושלם נצחון הוותיקן על מבארק, ולמעשה גם על ערידה.⁴⁵

מבארק, כערידה, היה אפוא כוח יורד בכנסייה המרונית, ובעדה המרונית בכלל. למעשה, לא יצג אלא את עצמו או תוגים בודדים שאף הם לא העניקו לו תמיכה

44. ש.ס.

45. בשארה אל-ח'ורי, חקאייק לבנאניה, ג, ביירות 1960, עמ' 207-212; וכן: American Legation, Beirut, to Dept. of State, 17 August 1948, CLS, US Documents, 890E.00/8-1748

בשעת מבחן. האומנם היו מגעיו עם ישראל ב־1949, והצהרתו לפני־כן, ב־1947, בזכות הקמתה של מדינה יהודית בארץ־ישראל מבוססים על חזון של ידידות־אמת מרונית־יהודית? אולי, אך דומה כי בבסיס היחס המיוחד של מבארכ לציונות, ולימים למדינת ישראל, עמדו בעיקר רצונו לבסס ולחזק את מעמדו בתוך העדה המרונית בלבנון.

שיחות אווירה בפריס

בחודשים מאי–יולי 1948 קוימו כבירת צרפת מגעים בין נציגים ישראלים ובין אמיל אדה, ראש מחנה 'לבנון הקטנה', וכך נולד נדבך נוסף לטענה בעניין שורשיה של המעורבות הישראלית בלבנון, ומעין ראייה לכוונותיה של ישראל לעודד מהפך פוליטי בארץ זו.⁴⁶

למען האמת, מגעים וקשרים בין נציגים ציונים ובין אמיל אדה נרקמו כבר בראשית שנות השלושים, ואדה הרבה אז להתבטא באוזני בני־שיחו בזכות הכינון של יחסי ידידות ציוניים־מרוניים ואפילו דיבר על כריתת ברית בין שני הצדדים. ב־1936 נבחר, כאמור, אדה לנשיא לבנון, ובשנתיים הראשונות לכהונתו השקיעה הסוכנות היהודית מאמצים לא־מעטים בניסיון להביאו לכריתת הברית האמורה.⁴⁷ אלא שרעיון זה לא יצא מעולם אל הפועל. אפשר שהעניין שגילה אדה בטיפוח יחסי ידידות עם היישוב היהודי בארץ־ישראל היה כן ואמתי, אבל אין ספק שהוא חסר את הנכונות והנחישות לפעול למען מטרה זו. לטענת אדה גרמה לכך התנגדות הנציב העליון הצרפתי, אך ככל הנראה עשתה גם רתיעתו של אדה עצמו את שלה. נקל לומר שהוא היה מעוניין להפיק תועלת ורווחים פוליטיים אפשריים ממגעיו עם היהודים, אך בדומה לפטריארך ערידה סירב להתחייב בשיתוף־פעולה ובידידות־אמת. בהקשר זה ראוי להצביע על הנקודות הבאות:

ראשית, גראה שאדה ביקש לבצל את מגעיו עם נציגי הסוכנות לקידום המשא־ומתן שניהל עם הצרפתים על חתימת חוזה צרפתי־לבנוני, ובתוך כך גם לחיזוק ולביסוס מעמדו בלבנון עצמה ובעיניה של צרפת. מכיוון שבראש הממשלה הצרפתית עמד באותה עת המדינאי היהודי ליאון בלום, הדעת נותנת כי אדה סבר שנציגי הסוכנות יוכלו לסייע לו במשא־ומתן האמור.

אלא שעד מהרה התברר לאדה כי תקוותיו להסתייע בתנועה הציונית היו תקוות־שווא. ליאון בלום לא הושפע מפניותיהם של מנהיגים ציונים שונים בעניינה של לבנון, וגם הודח מראשות הממשלה כשנה לאחר שהחלה כהונתו. הצורך המניע לקיום יחסים עם היישוב היהודי בארץ־ישראל שוב לא היה קיים.⁴⁸

46. B. Morris (op. cit. note 1), pp. 125-144

47. Laura Zittrain Eisenberg (op. cit. note 21), pp. 150-151

48. I. Black, 'Zionism and the Arabs, 1936-1939', Ph.D. Dissertation, University of London 1978, chap. vi (unpublished)

שנית, באותה תקופה החלו להתגלות תמורות בתפיסותיו של אדה, שנודע בעבר כמנהיג המחנה של 'לבנון הקטנה'. נראה, כי הוא החל להשלים עם המציאות, ולהבין כי 'לבנון הגדולה' הפכה למציאות, וכי עתידו הפוליטי, כמו זה של יריבו בשארה אל-ח'ורי, יהיה תלוי ביכולתו להגיע להבנה ולשיתוף-פעולה עם האוכלוסייה המוסלמית בלבנון. ואכן, היה זה אדה שהחל כבר בשנות השלושים לפעול לשילובם של המוסלמים, ובעיקר הסונים, במערכת השלטונית בארצו. ב-1937 מינה את ח'יר אל-דין אל-אחדב לראש-הממשלה ולאחר-מכן המשיך ומינה לתפקיד זה גם את ח'אלד שהאב ואת עבדאללה אל-יאפי. במהלך הבחירות לפרלמנט הלבנוני ולנשיאות לבנון ב-1943, ניסה אדה להתקרב עוד יותר אל ציבור זה, ואף הבטיח לנציגיו לפעול להגברת השילוב שלהם במדינה הלבנונית, וגם לכינון יחסי ידידות עם מדינות ערב. הבטחה דומה שלו ניתנה גם לבריטים, בניסיון לרכך את התנגדותם למועמדותו כנשיא. אלא שהבריטים הוסיפו לראותו כ'כובה' צרפתי, והתנגדות העזה שלהם ושל מרבית החוגים המוסלמיים בלבנון הביאה לכשלונו של אדה במירוץ לנשיאות ולדחיקתו לשולי המערכת הפוליטית של לבנון העצמאית.⁴⁹

בעקבות נכונותו לשיתוף-פעולה עם הצרפתים, והסכמתו להתמנות לנשיא מטעמם במהלך 'משבר החוקה הלבנונית', בנובמבר 1943, בניגוד לרצונו הלב של מרבית הציבור בלבנון, ובכלל זה גם של מרונים רבים, הפך אדה למוקצה מחמת מיאוס בזירה הפוליטית בלבנון. הוא גורש מהפרלמנט הלבנוני ולאחר-מכן בילה את מרבית זמנו בגלות פוליטית במעוזו בהר הלבנון, וכן בחופשות ממושכות בפריס. במהלך חופשה כזאת, בחודשים מאי-יולי 1948, נערכו המגעים הנזכרים לעיל בינו ובין נציגים ישראלים. הם ביקשו לדון עמו באפשרות 'לפעולה ממשית של האופוזיציה הלבנונית נגד הממשלה [בלבנון], בעיקר לנוכח מצב אפשרי בו צה"ל עשוי לכבוש חלקים מדרום-לבנון. ואולם אדה הבהיר לבני-שיחו הישראלים כי נותר ללא כוח ממשי, וכי האופוזיציה בלבנון, ובכלל זה הוא עצמו, אינה מסוגלת לפעול ברצינות ולהביא לשינוי ממשי במצב.⁵⁰ אדה ביקש, עם זאת, להיפגש עם חיים וייצמן, מכרו, כך ציין, זה שנים רבות, ואף ביקש סיוע של ישראל בגיוס תמיכה אמריקנית לאופוזיציה למשטר בלבנון.⁵¹

ואולם מתוך עיון בדיווחי הנציגים הישראלים על פגישותיהם עם אדה עולה כי לפגישות אלו לא נודעה, וספק גם אם נודעה, מלכתחילה, כל משמעות אופרטיבית שהיא. הקשר עם אדה התבסס בעיקרו על היכרות ועל קשרים מוקדמים עם האיש, שבדומה למנהיגים ערבים רבים אחרים, ובהם אף אנטי-ציונים מושבעים, היה מוכן

49. א' זיסר (לעיל הערה 11), עמ' 73-89.

50. "וליסטון אל י" שמעוני, שיחה עם אמיל אדה ביום 3 ביולי, 13 ביולי 1948, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12.

51. ט' ארוזי לא' ששון, שיחה עם אמיל אדה בפריס, 22 במאי 1948, שם.

לפגוש בניציגים יהודים, ולקיים עמם 'שיחות אווירה', גם ללא תכלית או עניין מעשי.⁵²

לבד מכך, כוחו של אדה בלבנון היה מצוי בירידה מתמדת. האיש שפגשו הנציגים הישראליים בפריס שוב לא היה אותו מנהיג מחנה בעל עוצמה פוליטית, נחישות ומרץ, אלא אדם שבור ומובס אשר הכיר, כך דומה, בכשלונו. כן נראה כי בניגוד למגעיו עם היהודים בעבר שוב לא קיווה אדה לשום תוצאה מעשית או רווח פוליטי, למעט אולי סיוע אפשרי בגיוס אהדה של ארצות-הברית לו ולתנועתו.

יתרה מזו, אם אכן קיווה אדה לישועה, היה זה ממקור אחר לחלוטין, ועל סמך תפיסה מדינית שונה מזו שבה החזיק בעשורים הראשונים לקיומה של לבנון. כבר ב־1947, קודם לפגישותיו עם הנציגים הישראליים, ואף לאחריהן, פעל אדה לשיפור יחסיו עם 'הבית ההאשמי', ובמיוחד עם המלך עבדאללה, שליט ירדן. חזון 'סוריה הגדולה' של עבדאללה כלל נכונות להכיר בעצמאות (או לכל הפחות באוטונומיה) נוצרית-מרונית בהר הלבנון - מעין 'לבנון הקטנה' - במסגרת של 'סוריה רבתי' בהנהגת המלך, ומכאן נפתחה הדרך לשיתוף-פעולה בינו ובין אדה.

אדה הרבה להיפגש בחודשים ההם עם הציר הירדני בלבנון, ובדצמבר 1947 אף שיגר משלחת של 'הגוש הלאומי' לביקור ברבת-עמון.⁵³ עבדאללה, מצדו, התגייס לסייע לאדה במאמציו לשפר את יחסיו עם הבריטים, וטען באוזניהם כי הם טועים בכך שאינם מקימים כל קשר עם 'הגוש הלאומי' כראשותו של אדה.⁵⁴ יוזמה זו של עבדאללה באה, אגב, במקביל למאמץ של אדה להתקרב אל הבריטים ולכונן עמם הבנה ודו-שיח, כחלק חיוני מן הפעילות להבטחת עתידו הפוליטי.

ראוי לציין כי אדה קיים קשרים הדוקים גם עם עירק, ועשה זאת כבר מראשית שנות הארבעים, קודם להידוק הקשרים עם עבדאללה. קשרים אלה התבטאו במגעים תכופים עם מיופה-הכוח העירקי בלבנון, וכן בפגישות תדירות עם נורי סעיד, ראש-ממשלת עירק.⁵⁵ הרקע לכך היה ברור. ראשית, 'חזון הסהר הפורה' של נורי סעיד תאם אף הוא, ברומה לחזון 'סוריה הגדולה' של עבדאללה, את תפיסת 'לבנון הקטנה' של אדה. יתרה מכך, העירקים רמזו לא פעם כי אדה נראה להם כנשיא לבנון יותר מאל-ח'ורי, שזכה לתמיכת יריביה של עירק בעולם הערבי, ובראשם שליטי מצרים וסוריה.⁵⁶

הנה כי כן, גם במקרהו של אדה דובר לא בידיד ובבעל-ברית יציב, אמין ועקבי של ישראל. הוא פעל על-פי מה שתפס כאינטרסים שלו ושל עדתו, וגם הקצה,

52. ראה בהקשר זה: א' רבינוביץ, השלום שחמק, ירושלים 1991, עמ' 179. בספרו מתאר רבינוביץ פגישת אווירה דומה שקיים אליהו ששון בוינווה עם שוכרי אל-קוותלי, נשיא סוריה לשעבר, שהיה אז גולה פוליטי מארצו.

53. Summary for the Month of December 1947, PRO, FO 371/68489, E 1744

54. Amman to FO, 29 December 1947, PRO, FO 1018/21 - 08/38/47

55. Monthly Political Report, September 1946, CLS, US Documents, box VII - 890E.OO/10-346; 18 July 1943, PRO, FO 226/240

56. תופיק והבה, לבנאן פי הבאא'יל אל-סיאסה, א [ללא מקום ושנת ההוצאה], עמ' 109.

כמסגרת האינטרסים האלו, תפקיד מסוים ליישוב היהודי בארץ-ישראל, ולימים לישראל. אלא שתפקיד זה לא היה בלעדי, ולא הצריך, לדידו של אדה, שום קשר מחייב ורציף. קשר שכזה אף היה במאי-יולי 1948 מעבר ליכולתו ולרצונו של אדה. דומה שלעת ההיא הוא היטיב להבין, יותר מבני-שיתו הישראלים, כי אין תוחלת לשיתוף-הפעולה ביניהם.

אמיל אדה מת מהתקף לב ב־27 בספטמבר 1949. הסתלקותו של האיש, שעורר התנגדות עזה בקרב גורמים רבים במערכת הפוליטית בלבנון, אפשרה לבניו לבצע מהפך פוליטי בדרכו של 'הגוש הלאומי', ולכונן שיתוף-פעולה עם כמה יריבים-לשעבר של אביהם המנוח, ובהם אנשי 'התנועה הלאומית הסורית' (פפ"ס), מנהיגים סונים שונים, וכן כמיל שמעון וכמאל ג'נבלאט ושהיה, אגב, מקורב בזמנו לאדה האב. קואליציה זו הביאה להפלת ממשלו של הנשיא אל-ח'ורי בספטמבר 1952, אך גם ביטאה, אולי יותר מכל, את שילובו המוחלט של 'הגוש הלאומי' במערכת הפוליטית בלבנון, על בסיס ההכרה במציאות הלבנונית הקיימת. בנו שלא אדה, ריימונד, הרחיק לכת בכיוון זה ובכך שם קץ לסיכוי, שספק אם היה ממשי א-יפעם, לשיתוף-פעולה בין משפחת אדה, והמחנה שייצגה, ובין ישראל.

ישראל ותנועת ה'פלנגות' 1948–1951

המגעים של נציגים ישראלים עם נציגי ה'פלנגות' בשנים הראשונות למדינה מוצגים כהוכחה ראשונה במעלה הן לנכונות המרונית, אפילו לרצון המרוני, לשתף-פעולה עם ישראל ולהסתייע בה, ובראש ובראשונה לרצון, ואולי אף לכוונה אופרטיבית ישראלית, לעשות שימוש בגורמים במחנה המרוני לקידום האינטרסים הישראליים בלבנון.⁵⁷

המגעים בין שני הצדדים החלו בארצות-הברית בשלהי 1948, בתיווכו של יוסף עואד, כומר מרוני שהתגורר בארצות-הברית, עמד בקשר עם נציגי הפדרציה הציונית שם, ואף נסתייע בתמיכתם.⁵⁸ בחורף 1948 דיווח עואד למכיריו מן הפדרציה הציונית על משלחת של תנועת ה'פלנגות', בראשותו של אליאס רבאבי, השווה בארצות-הברית זה כמה שבועות. עואד אף ידע לספר, כי שמע מאנשי המשלחת שתנועתם מוכנה לפתוח במרד צבאי, 'למגר את הממשלה ולתפוס את השלטון בלבנון, אולם דרושה להם עזרה ממשית'. הוא המליץ אפוא שישראל תיווץ מגעים עם תנועת ה'פלנגות', ואף תוסיף לה סיוע.⁵⁹ כך החל הקשר בין אליאס רבאבי ובין נציגים של הפדרציה הציונית בארצות-הברית, ולאחר-מכן גם בינו ובין נציגיה של מדינת ישראל.

57. B. Morris (op. cit. note 1), pp. 125-144

58. כך, למשל, קיבל עואד מענק ממועצת החירום של הפדרציה הציונית לצורך ביקורו בלבנון בחודשים אפריל-מאי 1948, שם, עמ' 125-126.

59. עואד גם הבטיח לבני-שיתו כי רבאבי הוא ציוני לא פחות מהארכיבישוף מברכ. בן-חורין, ניירורוק, למ' שרתוק, תליאביב, 18 בדצמבר 1948, ג"מ, משרד החוץ, 2408/16.

בשנים 1948-1951 נערכו פגישות רבות, בארצות-הברית ובאירופה, בין רבאבי ובין נציגים ציונים וישראלים. במהלכן תיאר רבאבי בהפרזה רבה את כוחה של תנועת ה'פלנגות', והבטיח כי אם יעלה בידה לתפוס את השלטון בלבנון, היא תכונן אחר-כך יחסים דיפלומטיים עם ישראל. בתמורה להתפתחות עתידית זו, ביקש לקבל סיוע כספי למימון פעילותה הפוליטית של התנועה, וכן לקניית נשק.⁶⁰

התגובה הישראלית להצעות ולבקשות שהעלה רבאבי היתה לרוב מהוססת, ואף מסויגת. הנציגים שנפגשו עמו הכירו, אומנם, בחשיבות הקשרים עם ה'פלנגות', וסברו שבהצעותיו של רבאבי טמון, אולי, סיכוי לשידוד מערכות מרחיק לכת במבנה המזוה"ת כולו, אך הם נזהרו שלא להביע מחויבות להצעות אלו, והסתפקו במתן סכומי כסף מצומצמים לרבאבי, בבחינת החזר הוצאות, או כתשלום תמורת מידע שסיפק.⁶¹

יתרה מזו, לאחר שנבחנו הצעותיו של רבאבי, גובשה במשרד החוץ הישראלי תשובה שלילית לכולן עד אחת. משרד החוץ לא שלל, אומנם, את עצם קיומם של הקשרים עם ה'פלנגות', ואת האפשרות שיביאו בעתיד לתוצאות חיוביות, מבחינתה של ישראל, אבל לא ראה בהם תועלת או תוחלת רבה במציאות של אותם ימים, ולכן המליץ ואף החליט לשמר את הקשרים עם ה'פלנגות' על 'אש קטנה', בלי להרחיבם ולהעמיקם. גישה זו היתה משותפת הן לדרג המדיני (שר החוץ שרת בכבודו ובעצמו) והן לדרג המקצועי (למשל, הפקידות באגף החקר של המשרד). אגף החקר קבע, למשל, ש'ניסיון העבר מלמד כי אין לסמוך על הארגון הזה [תנועת ה'פלנגות'] ועל דומיו. מכל מקום, אין לצפות מהם לגדולות, ואין לקוות כי בעזרתם יחול שינוי בעמדת לבנון כלפי ישראל. עם זאת כדאי, אולי, לתמוך בארגון זה בסכום כסף קטן לשם גילוי רצון טוב בלבד'.⁶²

ואילו ש' דיבון, ראש מחלקת המזרח-התיכון במשרד החוץ, כתב בהתייחסו לפרשה, כי 'גיוש פלמון שנפגש עם רבאבי, תמים דעים עמי שאין ברגע זה טעם להוסיף ולתת לו מתנת כסף נוספת. לפי הידיעות שבידינו, אין כמובן כל שחר לסיפוריו של רבאבי על "הצלחותיו" הרבות. בבחירות האחרונות בלבנון [הכוונה לבחירות 1951] נבחרו רק 2-3 אנשים אשר נחשבים כמקורבים ל"פלנגות"'.⁶³

התגובה הישראלית המסתייגת, וחוסר הרצינות שאפיין את פנייתו של רבאבי מלכתחילה, הם שהביאו בסופו של דבר לסיום המגעים האלה בכללותם.

60. א' ששון, אנקרה, למ' ששון, משרד החוץ, 18 בדצמבר 1950, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12.

61. גרעון רפאל שפגש ברבאבי בדצמבר 1950 המליץ להעניק לו סכום של 5-10 אלף ל"ל, ואילו במרס 1951 קיבל רבאבי מידי "פלמון בפרים סכום של 2000 דולר. א' ששון, 18 בדצמבר 1950, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12; "פלמון אל שר החוץ, 26 במרס 1951, שם; גרעון רפאל אל מנכ"ל משרד החוץ, 23 בדצמבר 1950, שם.

62. ג' תדמור, אגף החקר, אל שר החוץ, הנידון: עזרה לפלנגות הלבנוניות, 2 בינואר 1951, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12.

63. ש' דיבון, משרד החוץ, אל א' נג'אר, פריס, הנידון: אלי רבאבי, 6 ביוני 1951, ג"מ, משרד החוץ, 1565/12.

המסמכים המצויים בארכיוני משרד החוץ הישראלי מהווים, ככל הנראה, את העדות היחידה לעצם קיומם של המגעים האמורים, ועליהם, ורק עליהם, מתבססים, למעשה, כל המחקרים הדנים בסוגיה זו. אלא שהתבססות בלעדית על מקורות ישראליים (במקרה שלנו, גנוז המדינה), כרוכה בכמה חסרונות ברורים. מקורות אלו משקפים, מטבע מהותם, את נקודת המבט הישראלית, את האופן שבו תפסו הישראלים את המגעים עם רבאבי, אך לוקים בכל הקשור להבט הלבנוני של פרשה זו.

ואכן, כתוצאה מכך, תיאור הקשר בין ישראל לבין 'הפלנגות', כהצגתו, למשל, במאמרו של בני מוריס, תוך התבססות על המקורות הישראליים, מעורר כמה תהיות, ובחלקן אינו עולה בכלל בקנה אחד עם המציאות הלבנונית של אותה עת. בראש ובראשונה, כינון קשרים עם ישראל ואף הסתייעות בה עמדו בניגוד גמור להיגיון, להשקפת העולם ולאינטרסים הפוליטיים של תנועת 'הפלנגות', כפי שמנהיגי התנועה תפסו אותם אז.

פייר ג'מיל הקים את תנועת 'הפלנגות' ב־1936 כתנועת־נוער 'טהורה ממאפיינים של עדתיות או גזעיות, תומכת בדמוקרטיה המבוססת על משמעת, סדר ואלוהים, מולדת ומשפחה'. התנועה שהלכה והתרחבה, בעיקר בתוך העדה המרונית, הפכה עד מהרה לתנועה פוליטית. היא תמכה בביטול המנדט הצרפתי ובכינון ריבונות לבנונית מלאה, ולא התנגדה לטיפוח יחסים עם העולם הערבי, אך הדגישה את הצורך בשמירת העצמאות והאופי הייחודי, ובמשתמע הנוצרי־מרוני, של לבנון.⁶⁴

אלא שבמהותה היתה זו תנועה משפחתית, שנועדה לבסס ולחזק את כוחה של משפחת ג'מיל, במאבק על ההנהגה בתנועה המרונית, ומאוחר יותר אף במאבק על נשיאות לבנון. שכן, בשונה ממשפחות אחרות לא היה למשפחת ג'מיל בסיס כוח קרקעי או כלכלי, ולכן לא נותר לה אלא לבסס את כוחה על תנועה פוליטית־אידאולוגית ולגייס תמיכה באמצעותה.

עם זאת, אין ספק כי פייר ג'מיל הבין, כיתר עמיתיו המרונים, שאי־אפשר לזכות בכס הנשיאות מבלי להשיג תמיכה גם בקרב הציבור המוסלמי במדינה. עובדה היא שכבר בשנות השלושים פעל ג'מיל להשגת הבנה עם ציבור זה, והדיאלוג שקיים באותן שנים עם ריאד אל־צלח הוא שהביא, לדעת רבים, לגיבושה של 'האמנה הלאומית' ב־1943.⁶⁵ בראשית שנות הארבעים התייצב פייר ג'מיל באופן ברור לצד מחנהו של אל־ח'ורי בעימות בתוך העדה המרונית. הוא תמך בו במהלך משבר החוקה בנובמבר 1943, וגם לאורך מרבית שנות שלטונו (1943–1952). יתר על כן, בשורה

64. J.P. Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon (al-Kata'ib, ראה: 1936-1970)*, Leiden 1974

65. ראה: הסן חלאק, *אלתיאראת אל־סיאסיה פי לבנאן, 1943-1952*, ביירות [בלי תאריך הוצאה].

של נושאים פעל ג'מיל בתיאום ובשיתוף מלא עם אלי-חזרי, ולעתים, כפי שמעיד חומר ארכיוני, צרפתי ואחר, אף על-פי הנחיותיו והוראותיו.⁶⁶ ואם לא די בכך, נבחרות לפרלמנט הלבנוני ב-1951, שבגללן פנה רבאבי לישראל בבקשת סיוע - התמודד ג'מיל, בתמיכתו המלאה של אלי-חזרי ולמעשה כמועמד מטעמו, נגד פייר אדה, בנו של אמיל אדה. הצעיר יצג קואליציה של מתנגדי המשטר, וניצח את ג'מיל, בסופו של דבר, בהפרש זעום.⁶⁷ עמדותיו וגישותיו אלו של ג'מיל, השפיעו, כמובן, על יחסו ליישוב היהודי בארץ-ישראל ולימים למדינת ישראל. אמת, עמדתו של ג'מיל לא ניכרה מעולם בלהט אנטי-ציוני, ובכל זאת ה'פלנגות' התיישרו לפי הקו האנטי-ציוני הכללי שאימצו הממשל הלבנוני ורוב המערכת הפוליטית בלבנון. כך קרה שהתנועה נטלה חלק ב'איחוד של המפלגות הלבנוניות למאבק בציונות', שהוקם ב-15 באוגוסט 1944,⁶⁸ ותמכה, למעשה, בכלל מהלכיו של הממשל הלבנוני בסוגיה זו. מנהיגי התנועה ובטאניה, ובהם גם אל-עמל, שעורכו היה אליאס רבאבי, הוא ולא אחר, הרבו בהצהרות ובמאמרים בעלי גוון אנטי-ציוני ואנטי-ישראלי. ביוני 1949 אף ביקר ג'מיל בחזית הסודית עם ישראל, כאורחו של הצבא הסורי.⁶⁹ יתרה מזו, המגעים שקיימו נציגי ישראל עם ה'פלנגות' היו, למעשה, מגעים עם אדם אחד, אליאס רבאבי, אשר יצג, לדבריו, את תנועת ה'פלנגות' כולה. אך למעט עדותו של רבאבי עצמו, אין שום הוכחה נוספת לכך שכל גורם שהוא מתנועת ה'פלנגות', ובוודאי גם לא ג'מיל עצמו, היה מעורב באופן פעיל במגעים ובקשר. עובדה היא שכעבור עשר שנים, כשג'מיל עצמו ביקש ליצור קשר עם נציגים ישראלים, באמצעות ראש הקהילה היהודית של ביירות, הוא ציין בפניו כי הוא מודע לקשר של ישראל עם רבאבי, אך הוסיף: 'הקשר החדש שהוא מבקש כעת נועד למטרות אחרות, רציניות יותר'.⁷⁰ ואכן, רבאבי דן עם נציגים ישראלים בשורה ארוכה של נושאים, אך בחר להתמקד בבקשתו לקבל תמיכה כספית, שאותה תירץ בצורך לממן פעילות פוליטית שוטפת של התנועה, התמודדות בבחירות לפרלמנט ב-1951, ואף רכישת נשק.⁷¹ בסיומן של אותן בחירות דיווח רבאבי לישראל כי הוצאותיו בבחירות הגיעו ל-100 אלף דולר בקירוב, בבחינת רמז ברור כי הוא מבקש מן הישראלים החזר על הוצאות אלו.⁷²

66. Beynet to Massagli, 22 August 1944. AE (Paris), Guerre 39-45, vol. 1031, pp. 283-296

67. Bruins to Dept. of State, 25 April 1951, CLS, US Documents, box V - box 4076, 783A.00/4-2551; J. Entelis (op. cit. note 64), p. 531

68. חסן חלאק, מוקפ לבנאן מן אל-קציה אל-פלסטניה 1918-1952, ביירות 1982.

69. תלעראפ, 26 ביוני 1949.

70. א' ששון, רומא, לר' שילוח, ירושלים, 29 במרס 1959, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12.

71. גרעון דפאל למנב"ל משרד החוץ, הנידון - שיהא עם אליאס רבאבי ממנהיגי תנועת אל-כתאייב בלבנון, 28 בדצמבר 1950, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12.

72. ש' דיבון, משרד החוץ, אל א' נג'אר, פריס, הנידון: אלי רבאבה, 6 ביוני 1951, שם.

רבאבי לא היה חריג, מבחינה זו, בפוליטיקה הלבנונית; הסתייעות בגורמים זרים, ובייחוד קבלת תמיכה כספית מהם, היתה, ועודנה, דפוס פעולה מקובל בלבנון. על כל פנים, בעצם העובדה לא היה משום עדות למחויבות או לכל קשר שהוא בין מקבל התמיכה לבין הגורם שהעניק אותה. המשפט המקובל בהקשר זה בלבנון היה, ועודנו: 'העובדה שפוליטיקאי לבנוני מקבל כסף מגורם זר, יהיה אשר יהיה, אינה הופכת אותו ל"סוכן" של אותו גורם זר, אלא מעידה שמדובר בפוליטיקאי מוכשר ופיקח'. בניסוח אחר, שום גורם רציני לא יבנה על תמורה שיספק לו פוליטיקאי לבנוני אם יתרום לקופתו. נראה אפוא כי רבאבי פעל מטעמו ובשמו, ובלא שייצג את ה'פלנגות'.

מסקנה זו שבה ומתחזקת לאור עיון בחומר הארכיוני הישראלי. אין בו שום ראיה לכך שישראל יחסה כל משמעות שהיא, בוודאי לא עמוקה ורצינית, למגעים של נציגייה עם רבאבי. הגורם המרכזי שדחף לקידום המגעים עם רבאבי, ואף ראה בצער את החמצתם, היה דווקא אותו גוף שהביא לכינונם מלכתחילה - מועצת החירום שליד הפדרציה הציונית האמריקנית. גוף זה הוקם ביוזמת הפדרציה ב־1948, לרגל המלחמה בארץ־ישראל, אולם הוסיף לפעול גם לאחר סיום המלחמה, והיפיש, כדרכו של כל ארגון, הצדקה לקיומו. הקשרים עם נציגי ה'פלנגות' נראו לאנשי המועצה כהצדקה המבוקשת ומכאן נולדו ההתלהבות והלהט שאפיינו את מעורבותה של נציגת המועצה, שולמית שוורץ, בפרשה כולה.

הערתו של שר החוץ משה שרת, בנובמבר 1950, בעקבות אחד מתזכיריה הנלהבים של שולמית שוורץ, מדברת בפני עצמה. 'יתכן', כתב שרת, 'כי התלהבותה הטבעית והכנה של בעלת התזכיר מעבירה אותה במקצת על דעתה להפריז בחשיבותם ובהערכת סיכוייהם של הארגון המדובר ומנהיגיו'.⁷³

מקבלי ההחלטות והדרג המקצועי במשרד החוץ הישראלי התייחסו בספקנות לתוכנם של המגעים ובעיקר לכיוון שאליו חתרו רבאבי ושוורץ, ועובדה זו השתקפה היטב בתזכירי המשרד מאותה תקופה. כפי שמודה, אגב, גם בני מוריס במאמרו, תזכירים אלה הפריכו עניינית את טיעונו של רבאבי, למשל, בכל הקשור לעוצמתן הצבאית של ה'פלנגות', והטילו ספק בסיסי ביכולת ובתוהלת למימוש רעיונותיו של האיש.⁷⁴

יתרה מזו, מתוך תזכירים אלו עולה כי המגעים שקיימו רבאבי ונציגי ישראל היו בעיקרם בעלי אופי מודיעיני; רבאבי סיפק מידע ותיאר אווירה והישראלים שילמו בעד החומר שקיבלו וכהשקעה ברבאבי לעתיד. לפי הקף הסכומים ששולמו קשה לדבר על רצון ונכונות של ישראל להשקעה מיוחדת - מדינית, פוליטית, וקודם לכל, כספית - בטיפוח הקשרים עם רבאבי והעומדים מאחוריו.⁷⁵

73. שרת הודה, עם זאת, כי נראה לו שבתזכירה של שולמית שוורץ 'פזורים גרעיני אמת' והמליץ לבחון את ההצעה הנכללת בו לעומקה. שר החוץ אל המנכ"ל, 12 בנובמבר 1950, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12.

74. עזרה לפלנגות הלבנוניות, ג' תדמור, אגף החקר, משרד החוץ, 25 בינואר 1951, שם.

75. א' ששון, 18 בדצמבר 1950, שם; י' פלמון אל שר החוץ, 26 במרס 1952, שם; גדעון רפאל אל מנכ"ל משרד החוץ, 28 בדצמבר 1950, שם.

גישתו של משרד החוץ לסוגיה הלבנונית, ובמיוחד לקשרים עם העדה המרונית, כפי שבאה לידי ביטוי בפרשת 'הקשרים עם רבאבי', מאפיינת ותואמת את הגישה הכוללת והשלטת של המשרד בשאלות אלו. גישה זו התבטאה היטב בהסתייגות תקיפה מהגברת המעורבות הישראלית בענייניה של לבנון במהלך 'מבצע חירם', ובמיוחד, לאחר שמשרד הביטחון דיווח בהתלהבות כי כפריים מרונים פנו לישראל ביוזמתם בבקשה לשרת בצה"ל ואף ביקשו כי צה"ל יוסיף ויתקדם לעומק שטחה של לבנון ויכבוש את כפריהם.⁷⁶

על גישה זו מלמדת גם תשובתו של משה שרת, ראש-הממשלה ושר החוץ בשנים 1955-1958, למכתב ששלח אליו בן-גוריון מ'גלותו' בשדה-בוקר, ובו הצעה לעודד הפיכה צבאית בלבנון, כדי לעשותה למדינה בעלת שלטון נוצרי, המקיים שיתוף-פעולה עם ישראל. שרת השיב על כך בשלילה מוחלטת.⁷⁷

מכתבו של בן-גוריון מבטא רעיונות שבן-גוריון העלה שוב ושוב משלהי שנות העשרים ואילך, ושבהם האמין, כך נראה, במעמקי לבו. ראוי אפוא לעיין בו בתשומת-לב, אבל בה בשעה רצוי לזכור כי בן-גוריון לא גיבש מעולם את הרעיונות האמורים למשנה סדורה ומגובשת, ובוודאי לא למשנה אופרטיבית. גם אם רעיונות-בוסר כאלה, ולא רק בהקשר הלבנוני, מצויים למכביר ביומניו מאותן שנים, אין הם מעידים ולא כלום על כוונותיו האמתיות, או על תוכניות הפעולה שלו. אם כך ואם כך, הגישה הראלית של אנשי משרד החוץ הישראלי, ששללה רעיונות כאלו מכל וכל, היא שגברה על כל הגישות האחרות בתחום זה והכריעה את הכף.

החומר הרלוונטי המצוי בארכיוני משרד החוץ אינו אלא אוסף דוחות של פגישות מודיעיניות, מוטות מטבען, שאינן משקפות מדיניות רשמית. מכתביו של שרת והערכות המצב של אגף החקר הם הראויים לשמש כאבן-בוחן ומדד למדיניות הממשית, אם היתה כזאת - וכאמור, מסמכים אלה אינם מלמדים על שום כוונה או תוכנית להפיכה בלבנון.

על הקושי להסיק מסקנות מבוססות מתוך מסמכים ארכיוניים מכל סוג שהוא מטיב להצביע יעקב שמעוני במאמרו 'אוריינטציה ירדנית, אוריינטציה מצרית, אוריינטציה פלסטינית ערב הקמת המדינה ובראשית ימיה?'. שמעוני, שהיה איש משרד החוץ הישראלי במשך שנים רבות, קובע שם כי 'עם כל השיבותם של מסמכים ופרוטוקולים לא עליהם תתבסס הבנה נכונה של מדיניות ושל השתלשלויות היסטוריות-פוליטיות'. בהקשר שלנו הוא מעיר כי 'התקשרות זו עם המרונים בלבנון לא יצרה כמובן "אוריינטציה" לבנונית-מרונית, כקונצפציה מדינית כוללת. הקשר עם המרונים נשאר עניין נפרד, חשוב אך שולי, שכן להנהגה הציונית ולשליחיה

76. שמעוני לאיתן, 18 בנובמבר 1948, ג"מ, משרד החוץ, 186/17; שמעוני לאליאס, 2 בנובמבר 1948, שם.

77. מ' שרת, יומן אישי, ה, תל-אביב 1978, עמ' 2397-2400.

בענייני ערב היה ברור כי לבנון בחולשתה ובפיצולה העדתי לא תוכל להיות בעלת-ברית מהימנה בהקשר ערבי רחב יותר, כי המרונים אינם שולטים שליטה מלאה בלבנון, הם עצמם מפולגים ומפוצלים, וכי בלבנון גם על ידידים מובהקים אין לסמוך במלוא האמון בשעת משבר.⁷⁸

ישראל בסבך הלבנוני – מגעים וקשרים עם הסונים, השיעים והדרוזים

סקרנו עד כה פרשיות מרכזיות ביחסי היישוב ומדינת ישראל עם בני הקהילה המרונית. ראוי, כך דומה, להרחיב במעט את היריעה ולבחון בקצרה מערכות יחסים מקבילות שקיימה ישראל עם הסונים, השיעים והדרוזים בלבנון. בחינה שכזו עשויה לתרום להבנה טובה יותר של רקע המגעים בין ישראל ובין חלקים מן העדה המרונית ולאשש מקצת מן המסקנות המוצגות במאמר.

בהתאם לכך נדון להלן בשלוש סוגיות או פרשיות: ראשית, מגעיו של ריאד אל-צלח, ראש-הממשלה הסוני של לבנון, עם נציגים ישראלים במהלך עצרת האו"ם בפריס בשלהי 1948; שנית, מערכת קשריו של היישוב היהודי בארץ-ישראל עם בני העדה השיעית בדרום לבנון; שלישית, גישושים ומגעים שקיימו היישוב היהודי, ולימים מדינת ישראל, עם העדה הדרוזית בלבנון.

ישראל והעדה הסונית בלבנון

במפקד האוכלוסין האחרון בלבנון, ב־1932, נמצא כי בני העדה הסונית היוו 22% בקירוב מכלל התושבים של מדינה זו. רובם נכולס היו תדורי תפיסה לאומית-ערבית, ומשום כך התנגדו בחריפות להחלטה הצרפתית על הקמתה של 'לבנון הגדולה', ב־1920. תחת זאת תבעו הסונים לספח את כל לבנון, או לכל הפחות את האזורים המאוכלסים ברוב מוסלמי, אל המדינה הסורית. כך או כך, מאז קמה לבנון העצמאית, הלכו בני העדה הסונית והשלימו ברובם עם קיומה, בלא שזנחו או איבדו את זהותם הלאומית-ערבית, ואולי אף תוך יתר הדגשה של זהות זו. ככלות הכול, משהשלימו הסונים עם קיומה של מדינה לבנונית, שאופיה הערבי נתון בסימן-שאלה, או לכל הפחות אינו ברור ומובן מאליו, הם ביקשו שלא להצטייר, אפילו לא בעיני עצמם, כבוגדים בזהותם הערבית.⁷⁹

מגמה זו תפסה, אפילו ביתר שאת, לגבי המנהיגות הסונית בלבנון, אשר ניצחה משנות השלושים ואילך על תהליך שילובם של הסונים במדינה הלבנונית, וגם חתרה להשיג לעצמה טובות-הנאה שלטוניות ואחרות. עתה, כאילו כדי לחפות על מעשיהם, נאבקו מנהיגי העדה הסונית כדי להעניק למדינה הלבנונית צביון ערבי מובהק

78. "שמעוני, 'אוריינטציה ירדנית, אוריינטציה מצרית, אוריינטציה פלסטינית' ערב הקמת המדינה ובראשית ימיה?", עיונים בתקומת ישראל, 4 (1994), עמ' 59.

79. ראה בהקשר זה: K. Salibi, *A House of Many Mansions*, London 1988, pp. 151-234.

ומודגש ככל האפשר. התדמית של 'שומר חומות' הלאומיות הערבית, הנאבק למען האינטרסים הכלל-ערביים, וכן למען ערביותה של לבנון, נעשתה לתנאי הכרחי לגיוסה של תמיכה פוליטית ברחוב הסוני בלבנון, ובוידה הבין-ערבית. בלעדי תמיכה כזו לא התאפשר לשום מנהיג סוני להתמודד על הבכורה בתוך עדתו, וגם לא להשתלב במאבקים עם מנהיגי העדות האחרות במדינה על משרות שלטוניות ושאר משאבים.⁸⁰

לא היה בכך כדי לסתור את קיומם של קשרים בעלי אופי עסקי עם היישובי היהודי בארץ-ישראל, ובכלל זה אף מכירת קרקעות בארץ-ישראל שהיו בבעלותן של משפחות סוניות עשירות מלבנון (סרקסוק, סאלם ואחרים). אך קשרים אלו לא היוו מעולם מגוף לפיתוח קשרים או אף הבנה פוליטית בין שני הצדדים, וממילא, משהשתנה האקלים הפוליטי באזור נותקו קשרים עסקיים אלו ברובם המכריע. אחד ממנהיגייה הבולטים של העדה הסונית בלבנון בשנות הארבעים, ואולי הבולט והחשוב שבהם, היה ריאד אל-צלח, ראש-הממשלה בחלק-הארי של אותו עשור. אל-צלח, לוחם למען העניין הפן-ערבי עוד מנעוריו, לא הסתיר מעולם את שאיפתו למלא תפקיד בכיר לא רק בעדתו ובארצו, אלא גם בעולם הערבי בכללותו. סופו שנרצח ב-16 ביולי 1951, ברבת-עמון, בידי איש המפלגה הלאומית הסורית, כנקמה על חלקו בהוצאה להורג של מנהיג המפלגה אנטון סעאדה ביולי 1949.

משעלתה שאלת ארץ-ישראל על סדר-היום הערבי, באמצע שנות הארבעים, כבעיה מרכזית ואקוטית, נעשה ריאד אל-צלח לאחד ממבטאיה של העמדה הערבית הקיצונית ביותר בשאלה זו. עמדה זו תאמה את עמדותיו של אל-צלח בעבר, כפי שהתרשמו אותם בודדים מקרב מנהיגי היישוב או נציגיו בלבנון שפגשו בו בשנות העשרים, השלושים, או אף בראשית שנות הארבעים. פעילותו הגיעה לשיא במחצית מאי 1948, עם סיום המנדט הבריטי בארץ-ישראל וערב הפלישה הערבית לתחומה. מעט לפני-כן, בסוף אפריל 1949, יצא ריאד אל-צלח ועמיתו הסורי, ג'מיל מרדס, לסיוור ברוב מדינות ערב, במטרה להבטיח שיתוף-פעולה בין-ערבי במאבק על ארץ-ישראל; אפשר, כמובן, להטיל ספק בתרומתם הישירה של השניים ליישוב חילוקי הדעות ששררו בין מדינות ערב בשאלות שעל הפרק. שכן, ההחלטה על יציאה למלחמה ועל הפלישה לארץ-ישראל נתקבלה בכל מדינה ערבית על רקע שונה, ועל-פי-ירוב מתוך שיקולים פנימיים. עם זאת, אין לשלול את התרומה, לפחות הפסיכולוגית, של היוזמה הסורית-לבנונית לטיהור האווירה הבין-ערבית לקראת המלחמה.⁸¹

80. ראה עוד: W.R. Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, London 1985

81. אל-צלח המשיך להחזיק בדעות מיליטנטיות גם במהלך המלחמה. בישיבה שנערכה בסוף יולי 1948 בארמונו של המלך עבדאללה ודנה בהמשך הלחימה בארץ-ישראל, צעק אל-צלח כי בהיעדר תחמושת יש לקטוף תפוזים מן העצים ולהשליכם על היהודים כדי שהערבים יצילו את כבודם. לפי המסופר, הודה המלך עבדאללה לאל-צלח על רגשותיו הנאצלים,

באוקטובר 1948 התכנסה העצרת הכללית של האו"ם בפריס ומדינות ערב קיוו להגיע בה להשגים דיפלומטיים שיאזנו את מפתן הצבאית בארץ-ישראל. ריאד אל-צלח, שעמד בראש המשלחת הלבנונית לדיוני העצרת, אימץ, כהרגלו, עמדה אנטי-ישראלית נוקשה. בין שאר דברים, קרא למדינות ערב לחדש את הלחימה בארץ-ישראל ולפעול בעצרת עצמה לביטול החלטת החלוקה של נובמבר 1947. הביטול, כך אמר, יאפשר 'ליהודים ולערבים לחיות בארץ-ישראל יחדיו בדיוק כפי שיהודים וערבים חיים בלבנון'.⁸²

הדיונים בפריס סיפקו מסגרת נוחה למגעים בלתי-רשמיים, חלקם אף על רקע אישי או מודיעיני, בין נציגים ערבים וישראלים, וריאד אל-צלח, ראש-הממשלה הסוני המתלהם של לבנון, לא התמיץ את ההזדמנות. הנציג הישראלי שהופקד על ריכוז המגעים עם נציגי מדינות ערב בפריס היה אליהו ששון, ודיווחו המפורטים שוגרו לדוד בן-גוריון. ב־9 בדצמבר כתב בן-גוריון ביומנו:

[אליהו] ששון הגיע [מפריס]. יש לדבריו סיכויים לשלום, ריאד צולח מוכן לעבוד בשבילנו. אין ללבנון תביעות וסיכויים טריטוריאליים. משא המלחמה כבד עליהם אבל לצאת לבדם אינם רוצים ולכן היה רוצה שיצאו כולם. לריאד צולח אין סיכוי לעלות - הגיע לרמה הגבוהה ביותר האפשרית למוסלם בלבנון, ומחוץ ללבנון אין לו תקווה, והאמביציה היחידה [היא] להיות משפיע בליגה.⁸³

שורות אלו ביומנו של בן-גוריון הביאו רבים להניח כי נציגי ישראל השיגו הסכם או הבנה מכל סוג שהוא עם אל-צלח, אולי על בסיס אישי. הנחה זו מובילה למסקנה חשובה נוספת, העולה, לכאורה, משורות אלה, כי בדומה למנהיגים ערבים אחרים באותה תקופה (המלך עבדאללה, חוגים בחצר המלוכה המצרית, ושלט סוריה, חוסני זעים, מאוחר יותר) גם ריאד אל-צלח לא שלל אפשרות של יישוב הסכסוך הישראלי-ערבי בדרכי שלום.

הנחה זו התחזקה בשל תכתובת פנימית של משרד החוץ, שכללה הודעה של טוביה ארוזי לאליהו ששון:

מקוה אני שקבלת את מברקי בענין ריאד. חבל שטרם הודעת לי מהי התשובה הסופית והאם אפשר שהפנוי [של אזורים שכבשה ישראל בלבנון] יחול בזמן בו גיע ריאד לבירות. אם נכון הדבר שאנו מוכנים לפנות את הכפרים כפי

אך ביקשו לזכור כי הם עומדים בחדש יולי, ולפני ספטמבר לא יבשילו תפוחים על העצים בארץ-ישראל. ראה: ד' לאפיר, ל' קולינס, ירושלים ירושלים, 1978, עמ' 451-452.

82. Beirut Summary for the Month of November 1948, PRO, FO 371/68489 - E 16167

83. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, תל-אביב 1982, עמ' 870.

שבג. מסר לבאנץ', ואם עומדים אנו לעשות כך, הרי מוטב לתאם זאת עם נסיעתו ותמורת הפנוי נוכל לקבל ממנו דבר מה. כפי שכתבתי לך במכתבי האחרון (שנלקח ע"י סליים?) מוכן ריאד שהפנוי יעשה באמצעות הגנרל ריילי, שיומין קצין משלנו וקצין לבנוני. ריאד חושב שאנו משתמטים מתשובה.⁸⁴

עם זאת, נראה, כי בדברים החד-משמעיים שבן-גוריון כתב ביומנו, בדבר נכונותו של אל-צלח לעבוד בשבילנו, הוא לא התכוון להבנה או להסכם בעל אופי אישי, שהושגו כביכול בין נציגי ישראל לריאד אל-צלח. שכן ההנחה כי בין ישראל לאל-צלח הושגה הבנה בעלת אופי אישי משוללת כל בסיס עובדתי, לבד מאותן שורות בודדות ביומנו של בן-גוריון. יתרה מזו, מבחינתו של ריאד אל-צלח לא היה כל היגיון פוליטי בקיומם של קשרים ממוסדים, לא כל שכן בהשגת הבנה על רקע אישי עם מנהיגיה של ישראל - מהלך כזה עמד בניגוד גמור לתפיסת עולמו של אל-צלח ולרקורד הפוליטי שלו עד לאותה תקופה, והיה עלול למוטט את מעמדו של ברחוב המוסלמי בלבנון, כמו גם בעולם הערבי. בן-גוריון הכיר בכך, כמדומה, בציינו כי 'האמביציה היחידה [של אל-צלח היא] להיות משפיע בליגה'. בכך, אגב, התווה בן-גוריון את מסגרת ההתייחסות ואולי אף את מסגרת הפעולה של ישראל כלפי אל-צלח - ולמעשה כלפי עמיתיו להנהגה הסונית בלבנון כחלק ממהלך ישראלי כולל יותר כלפי העולם הערבי, או מדינות מובילות בו, ולעולם לא כמהלך עצמאי העומד בפני עצמו.

דיון מעמיק יותר מחייבת, עם זאת, ההנחה העולה לכאורה מיומנו של בן-גוריון, כמו גם מן התכתובת של משרד החוץ הישראלי, בדבר נכונותו של אל-צלח להגיע ליישוב הסכסוך עם ישראל בדרכי שלום.

חשוב להדגיש בראשית הדיון בסוגיה זו כי אין להבחין בין גישתו של אל-צלח בשאלה זו, ובגישתו כלפי ישראל בכלל, לבין גישתם של מנהיגיה האחרים של לבנון באותה עת ובראשם הנשיא, בשארה אל-ח'ורי. לגישה זו היו כמה מרכיבים: ראשית, התנגדות להקמתה של מדינת ישראל, וראייתה כאיום ללבנון - איום לעצם התפיסה שעל בסיסה נכונה המדינה הלבנונית, לאיזון העדין שבין העדות שבה, לכלכלתה ולשלמותה הטריטוריאלית. שנית, היצמדות מוחלטת לקו הכלל-ערבי בשאלת ארץ-ישראל, וחוסר נכונות או אף יכולת ורצון לסטות ממנו כהוא-זה בכל הקשור לאימוץ מדיניות עצמאית כלפי ישראל. שלישית, נכונות עקרונית לשקול אפשרות ליישוב הסכסוך הישראלי-לבנוני כחלק מיישובו הכולל של הסכסוך שבין ישראל לבין מדינות ערב האחרות. רביעית, השגת השגים טריטוריאליים ללבנון בצפון ארץ-ישראל, באזור שכבש הצבא הלבנוני בראשית המלחמה, ואולי אף בחלקים אחרים של הגליל, או לחלופין פירוזם והפיכתם של אזורים אלו לאזור חיץ בין ישראל לבין המדינה הלבנונית, כדי לנטרל סכנה ישראלית אפשרית בעתיד.

84. ששון אל שרת, 31 במאי 1949, ג"מ, משרד החוץ, 2454/12.

לאחר 'מבצע חירם' וכיבוש חלקים מדרום הלבנון בידי צה"ל התמקד המאמץ הלבנוני בהשגת נסיגה ישראלית מהירה משטח זה.

מאפייניה של גישה לבנונית זו בלטו גם בשיחה שקיים נשיא לבנון בשארה אל-ח'ורי עם שגריר ארה"ב, פינקרטון, בעקבות הפלישה הישראלית ללבנון בעת 'מבצע חירם', ולרגל הדיונים של עצרת האו"ם בפריס. אל-ח'ורי אמר לשגריר כי הוא חושש מהתקפה ישראלית ומעוניין בהתערבות אמריקנית, אך ביקש כי פנייתו זו תיחשב לבלתי־רשמית, כדי שלא ליצור את הרושם שלבנון מקיימת מגעים רשמיים נפרדים עם ארצות־הברית בקשר לבעיית ארץ־ישראל. הוא הוסיף, כי לדעתו עדיף לכוון אזור נייטרלי בגליל, כדרך לפתרון הסכסוך עם ישראל, אך הדגיש, כי המדיניות הערבית תיקבע בהחלטה של כל חברות הליגה הערבית, וכי דווקא לבנון מחויבת לעשות הכל כדי שלא תואשם, חלילה, ב'נקיטת מדיניות] ערבית פחות מזו של יתר מדינות ערב' - בין השאר, בשל העובדה שהנוצרים בלבנון הפגינו מעט מאוד עניין במלחמה. בהתייחסו לשליחותו של אל-צ'לח בפריס, ציין הנשיא באותה שיחה כי הוא נמנע מלהנחות את ראש־ממשלתו, מחשש שזה יטען אחר־כך כי הנשיא הורה לאחרים לנקוט צעדים שהוא עצמו נמנע מנקיטתם מחשש למעמדו.⁸⁵

ביטוי נוסף לגישה הלבנונית בהקשר לשאלת ארץ־ישראל ניתן למצוא גם בדיווח נוסף, מאוחר יותר, של ששון מלוואן. הנציגים הלבנונים, כך נכתב שם, התעניינו באפשרות לקיים פגישה בין שר החוץ הלבנוני לבין שר החוץ הישראלי, ואף הציעו במשתמע כי במסגרת הסכם ישראלי־ערבי תספח לבנון שטח שכבש הצבא הלבנוני בצפון ארץ־ישראל, ואילו מצרים תספח לתחומה את השטחים שכבשה בדרום הארץ.⁸⁶ גם כך נותרת בעינה השאלה אם יש לראות במגעיו של אל-צ'לח עם ששון - שנעשו, ככל הנראה, על סמך גיבוי מלא של יתר שותפיו של אל-צ'לח להנהגה הלבנונית, שלא כפי שטען הנשיא אל-ח'ורי באוזני השגריר האמריקני - משום ביטוי לנכונות לבנונית קונקרטי, ולא כללית ומעורפלת, להתקדם בדרך ליישובו של הסכסוך עם ישראל. נראה כי התשובה היא שלילית.

ראשית, אי־אפשר להתעלם מההקשר המידי של מגעים אלו, כפי שגם עולה מתכתובתו של משרד החוץ הישראלי, ובהקשר זה היה הרצון הלבנוני להשיג את נסיגת צה"ל מהשטח שכבש בדרום לבנון. לשם כך הלבנונים, ולעניין זה ריאר אל-צ'לח, היו מוכנים להאיר פנים לנציגיה של ישראל וסופם שהשיגו את מטרותם. שנית אומנם מנהיגיה של לבנון הביעו בשיחות פרטיות וסגורות שקיימו עם דיפלומטים מערביים נכונות עקרונית לשקול את האפשרות ליישב את הסכסוך עם ישראל בדרכי שלום, בתנאי שיושג קונסנזוס בין־ערבי בסוגיה זו כמובן; אולם נכונות זו עדיין איננה הופכת למדיניות של ממש, בוודאי לא למהלך פוליטי

⁸⁵ Pinkerton to Secretary of State, 26 November 1948, CLS, US Documents, box 8- RG 84, box 232/file 800

⁸⁶ ששון אל שרת, 31 במאי 1949, ג"מ, משרד החוץ, 2454/12.

קונקרטי. יתרה מכך, קשה להניח שמנהיגי לבנון היו בעלי יכולת ורצון, ובוודאי שלא אל-צ'לה, להוביל מהלך ליישוב הסכסוך הישראלי-ערבי בדומה למהלכיו בכיוון ההפוך ערב הפלישה הערבית לארץ-ישראל בדיווחים של השגרירים המערביים בביירות אין כל עדות מסייעת על מגמה כזאת או על רצון קונקרטי שכזה. אפשרות כזאת עומדת, כפי שכבר חזרנו וצינינו, בניגוד גמור למהותו של אל-צ'לה כמייצג טיפוסי של ההנהגה הסונית בלבנון – אדם בעל תפיסת עולם פן-ערבית ורקורד של פעילות בכיוון זה – שהיה תלוי במידה רבה בהלכי-הרות השוררים ברחוב הסוני בלבנון ובמדיניותן של מדינות ערב הסובבות את לבנון. מכאן עולה, כי למרות הדיווח החיובי שמסר ששון לבן-גוריון על אודות מגעיו עם אל-צ'לה, דבר מובן לאור מעורבותו האישית של ששון במגעים אלו ורצונו להציגם כהצלחה גדולה, הרי לאמתו של דבר לא עמד מאחורי מגעים אלו כל דבר של ממש.

כמו כן, דיווחים על מגעיו של אל-צ'לה עם נציגי ישראל פורסמו באותה עת גם בעיתונות הלבנונית עצמה אך לא עוררו כל תשומת-לב מיוחדת, והם גם מוזכרים בספרות היסטורית שכתבו לבנונים המזוהים עם העדה הסונית ואפילו עם משפחת אל-צ'לה.⁸⁷ עובדות אלו גם הן מעידות על החשיבות המוגבלת שעלינו לייחס למגעים ולנאמר במסגרתם.

ובכל זאת נראה כי הדיון בפרשת אל-צ'לה מעלה כמה מסקנות נוספות. ראשית, הוא מלמד כי מדיניותה של ישראל בסוגיה הלבנונית היתה מורכבת הרבה יותר מכפי שאפשר ללמוד מתוך התמקדות בפרשת מגעיהם של נציגים ישראלים עם חלקים בעמדה המרונית. ישראל לא התעלמה מן הממשל הלבנוני – מרונים וסונים כאחד – וניסתה להגיע להידברות אף עמו. אגב, מאמצים אלו נמשכו אחרי המלחמה והתמקדו למשל בערוצי ועדות שביתת הנשק ובפגישות של קציני צבא ומשטרה בכירים, שסיעו לשמירת השקט לאורך הגבול המשותף לשתי המדינות.⁸⁸

שנית, אפשר ללמוד מפרשת אל-צ'לה כי באותן שנים לא היה סיכוי אמתי להגיע להבנה, לא כל שכן להסכם, בין ישראל ובין ההנהגה הלבנונית ובעיקר המנהיגים הסונים בה, מייצגיה של התנועה הלאומית הערבית בלבנון. אמת, ריאד אל-צ'לה היה בראש ובראשונה פוליטיקאי לבנוני. אף-על-פי-כן, הוא וגם עמיתיו להנהגת העדה הסונית היו מחויבים לתפיסה הלאומית הערבית, בין אם מתוך צורך פוליטי ובין אם מתוך תפיסת עולם אותנטית. מחויבות זו שללה מהם יכולת ראלית, בניסיונות של אותם זמנים, להיהפך לבני-שיח של ישראל וממילא מנעה מהם להגיע עמה לפשרה אמיתית.⁸⁹

הפרשה כולה שבה ומלמדת על מגבלותיו של החומר הארכיוני – במקרה זה,

87. ראה: חסאן חלאק, מוקפ לבנאן מן אל-קציה אל-פלסטיניה, 1952-1918, עמ' 285.

88. ראה למשל, דוח על פגישה עם מפקד המשטרה הלבנונית, שבו נידון שיתוף-פעולה בין משטרת ישראל למשטרת לבנון ולאורך הגבול בין שתי המדינות, 27 בפברואר 1950, ג"מ, משרד החוץ, 2454/12.

89. ראה מסקנות דומות בהקשר הסורי והמצרי, א' רבינוביץ, השלום שחמק.

יומניו של דוד בן-גוריון – כמקור היסטורי אחד ויחיד. כמו בעניינים אחרים, גם כאן דרושה בחינה רחבה יותר של ההקשר ההיסטורי, תוך התבססות על מגוון של מקורות, ובהם, כמובן, גם מקורות לבנוניים.

ישראל והעדה השיעית בלבנון

בתקופה הנידונה היוותה העדה השיעית 18% בקירוב מכלל האוכלוסייה של לבנון, אלא שכוחה הפוליטי הממשי היה דל בהרבה מן המתחייב מנתון שכזה. רוב בני העדה התגוררו בתנאים של עוני, דלות ופיגור באזורים הכפריים של בקעת הלבנון ודרום לבנון, תחת שלטונה של מנהיגות פֶּאודלית, שנהגה בהם ביד חזקה ודאגה בעיקר לאינטרסים הכלכליים והפוליטיים שלה עצמה.⁹⁰

מצד אחר, מאז ראשית ההתיישבות היהודית בצפון ארץ-ישראל שררו יחסי ידידות ושכנות טובה בין המתישבים ובין הכפריים השיעים מעברו הצפוני של הגבול. יחסים אלה עמדו בעינם גם בעתות של מתח ומצוקה – למשל, 1919–1920 (ובכלל זה בפרשת תל-חי) – וכן בשנות ה'מאורעות' (1936–1939) לפני מלחמת העולם השנייה. הם היו, למעשה, נחלתם של רוב השיעים באזור ובכלל זה של מנהיגות העדה. אדרבא, ראשי השיעים אף 'איימו' מפעם לפעם על שלטונות המנדט הצרפתי, ואפילו על שלטונות לבנון העצמאית, לאחר 1943, כי יפרשו מן המדינה הלבנונית ויסתפחו אל שטח המנדט הבריטי בארץ-ישראל, אם התביעות שהעלו לא ייענו.⁹¹

על כל פנים, ראוי לזכור כי רמת המודעות הפוליטית של המנהיגות הפֶּאודלית השיעית, ושל רוב בני העדה, היתה נמוכה בתקופה הנידונה, וממילא לא התפתחה בה שום אוריינטציה פוליטית רצינית. הצרפתים, למשל, הצליחו לקנות בקלות יחסית את תמיכתם של השיעים במדינה הלבנונית שהקימו ב-1920, במחיר הכרה בהם כעדה נפרדת (בניגוד למצב ששרר בימי האימפריה העות'מנית).⁹² במילים אחרות, השיעים בוודאי לא יכלו להיחשב לעת ההיא כקבוצה לאומית-ערבית, ועובדה זו תרמה רבות גם לנכונותם לשתף-פעולה עם היישוב היהודי בארץ-ישראל.

שיתוף-פעולה זה התבטא בשלושה מישורים עיקריים:⁹³ ראשית – קשרי מסחר וכלכלה, ובעיקר מכירת תוצרת חקלאית, שנמשכו כמעט עד לפרוץ המלחמה ב-1948, למרות הצטרפותה של הממשלה הלבנונית לחרם הערבי על היישוב כבר ב-1945; שנית – סיוע בהברחת מעפילים, במכירת נשק ובהעברת כספים דרך לבנון לארץ-ישראל; ושלישית – מעורבות של מנהיגים שיעים שונים במכירת קרקעות

90. ראה: פ' עג'מי, האמאם הנעלם, תל-אביב 1988.

91. ראה: א' זיסר (לעיל הערה 11), עמ' 18.

92. K. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, pp. 151–204; וכן: פ' עג'מי, האמאם הנעלם.

93. ראה: על מערכת הבחירות האחרונות בלבנון, א' אילני, ראש השב"כ, למשרד החוץ, 2 במאי 1951, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12, ג' 159/403; וכן: חסן חלאק, אל-תיאראת אל-סיאסיה פי לבנאן, עמ' 14.

ליהודים בארץ־ישראל. בתחום זה פעל, למשל, אחמד אל־אסעד, מנהיגם הבולט של השיעים בדרום הלבנון, שמשפחתו היתה בעלת שטחים נרחבים בגליל. קשריהם ההדוקים של הכפריים השיעים בדרום לבנון עם שכניהם היהודים לא שימשו מנוף לכינון ברית מדינית אסטרטגית בין היישוב, ולימים מדינת ישראל, ובין השיעים. בצד הציוני ולימים הישראלי התגלתה, בדרך כלל, אפילו התעלמות מעדה זאת ומן התפקיד שהיא ממלאת בלבנון ולמעט עניין בטחוני־מודיעיני, שגילו המחלקה המדינית של הסוכנות, ולימים קהילת המודיעין, ביישובי השיעים שלאורך הגבול.⁹⁴

את הנתק המדיני בין השיעים לבין היישוב היהודי, ולימים בין השיעים וישראל, ניתן לתלות בכמה סיבות:

ראשית, בני העדה השיעית היו רחוקים מלהיות עדה מגובשת ומלוכדת ובדרך כלל מנהיגיהם פעלו כיהידים הן בזירה הפנים לבנונית והן במגעיהם עם אנשי היישוב היהודי, כמובן. בניגוד למנהיגות המרונית, הם אף לא התיימרו לדבר בשמם של כלל בני עדתם ובדרך כלל לא היתה להם ראייה כוללת, שלא לומר אסטרטגית, על המציאות באזור. יתרה מכך, מאז שנת 1943, שנת כינונה של לבנון העצמאית וגיבושה של האמנה הלאומית, עלו מנהיגים אלו על דרך של השתלבות במדינה הלבנונית ופעולה במסגרתה. שהרי לבנון העצמאית של האמנה הלאומית אפשרה למנהיגים אלו לשמר ואף לחזק את כוחם הפוליטי, ומכאן היתה מבחינתם מסגרת פעולה נוחה ועם השתלבו בה מרצון, כפי שעשו, אגב, בימי המנדט הצרפתי.

שנית, כתוצאה מכך המגעים של מנהיגי העדה השיעית עם היישוב היהודי במהלך שנות הארבעים היו תמיד בעלי אופי מעשי (מכירת אדמות, הברחת נשק ועולים) ולכל היותר בעלי אופי מודיעיני. הם נעדרו באופן ברור כל ממד פוליטי־מדיני, ששני הצדדים גם יחד נמנעו ממנו. הרושם שהתקבל אצל נציגי היישוב היהודי, ולימים נציגי של ישראל, היה אפוא כי מדובר בעדה חלשה ומפוצלת, פסיבית ונעדרת משקל של ממש בחייה הציבוריים של לבנון, ומכאן שאין כל טעם לטפח עמה קשרים אסטרטגיים.

הדרוזים

לדרוזים נודע תפקיד מרכזי בצמיחתה של ישות אוטונומית לבנונית בהר הלבנון בתקופה שבין המאה השש־עשרה והמאה התשע־עשרה. ואולם, עם כינונה של לבנון הגדולה, ב־1920, ובעקבות המהפך הדמוגרפי שחולל הצעד הזה, הורדו הדרוזים למעמד של עדת שוליים, המהווה 6% בקירוב מכלל תושבי המדינה. אף־על־פי־כן, דומה, כי תפקידם בלבנון של שנות הארבעים והחמישים היה משמעותי הרבה יותר

94. ראה למשל, דיווחים על הנעשה בלבנון, אצ"מ 10121, 5581, 9027-525; וכן: מכתב מביירות, 17 באוקטובר 1945, ג"מ, משרד החוץ, 2565/12, ג' 159/403; וכן: 11-32-2567/2.

מזה של בני העדה השיעית, שהיו רבים מהם במספר. הצלחתם של הדרוזים לשמר, ולו גם באופן חלקי, את האינטרסים העדתיים שלהם במסגרת 'לבנון הגדולה' נבעה מכמה גורמים: אופיה הלוחמני של העדה, מידת הלכידות הגבוהה שגילו בניה, ואולי אף העובדה שאחדים ממנהיגי המרונים של לבנון באותה תקופה (בשאר אל-ח'ורי, כמיל שמעון ואפילו אמיל אדה) צמחו ופעלו באזורים מעורבים של מרונים ודרוזים. מציאות זו חיבבה את המנהיגים המרונים לשתף-פעולה עם ראשי הדרוזים, כדי להבטיח לעצמם את קולותיהם של הדרוזים בבחירות.⁹⁵

על כל פנים, היחסים בין היישוב היהודי והדרוזים בלבנון הצטמצמו לעניינים מעשיים כמו עסקאות נשק וקרקעות - בדומה למקרה השיעי. בתחומים אלו היה פעיל במיוחד מגיד ארסלאן, אחד ממנהיגי הבולטים של העדה באותה עת, שהיה בעל-בריתו הפוליטי של בשארה אל-ח'ורי ואחד, מתומכיו החשובים בשנות העצמאות הראשונות של לבנון.⁹⁶ אלא שקשרים אלו הלכו ודעכו לקראת הקמתה של מדינת ישראל והפלישה הערבית אליה במאי 1948. נראה אפוא כי גם המנהיגות הדרוזית, כמו עמיתיה השיעים ולמעשה כמו עמיתיה מנהיגי הדרוזים בסוריה או בישראל, עלתה על דרך של השתלכות במדינה הלבנונית. היא נעדרה הכרה בחשיבותם או אף בתרומתם של קשרים עם ישראל מבהינתם של הדרוזים בלבנון, ואילו ישראל מצדה לא ראתה כל תועלת בסיפוח קשרים שכאלו.

בשנות החמישים דרך כוכבו של כמאל ג'נבלאט, שהפך במהרה למנהיגם הבלתי-מעורער של הדרוזים בלבנון ואף פיתח יומרות הנהגה בזירה הכלל-לבנונית. חשיבותו המקומית והאזורית של האיש הולידה, באמצע שנות החמישים, ניסיון ישראלי למגע עמו, באמצעות שירותיהם הטובים של כמה אישים באסיה (ובהם ראש ממשלת הודו ג'והארלל נהרו).⁹⁷ אלא שהניסיון לא עלה יפה. ג'נבלאט, שקיווה לפלס את דרכו אל לב הזירה הפוליטית בלבנון, ולהפוך למנהיג לבנוני ולא רק דרוזי, כבר הקדים ואימץ והות לאומית-ערבית (ותפיסות מתאימות), ולישראל לא היה שום סיכוי ליצור קשר עמו.

הפרשיות שנסקרו זה עתה ממחישות, כמדומה, ביתר שאת את עובדת היעדרה של מדיניות ישראלית ברורה ומגובשת ביחס ללבנון, לא כל שכן ביחס לעדות המוסלמיות החיות בה. ממילא אי-אפשר להשתחרר מן התחושה כי חלק נכבד, אם לא למעלה מזה, מקשריה ומגעיה של ישראל בזירה הלבנונית היה פרי המקרה (או פרי יוזמה לבנונית). חלק אחר ממגעיה של ישראל בזירה הלבנונית היה המשך טבעי של מציאות ששררה לפני הקמת המדינה (למשל, קשרי שכנות טובה עם בני העדה השיעית). אלא שבכך לא היה די, כמובן, לקיום מערכת קשרים הדוקה, לאורך זמן. מאפיין נוסף של המגעים הישראליים עם בני העדות השונות בלבנון - ובכלל זה, כמסתבר, גם עם המרונים - היה מורכב מגישתם המעשית של בני-השיח הלבנונים

95. ראה: א' זיסר (לעיל הערה 11), עמ' 30-38.

96. חסן חלאק, אל-תיאראת אל-סיאסיה פי לבנאן, עמ' 14.

97. ראה: ג"מ, משרד החוץ, 2477/13.

ומהמגיעים הטקטיים (לרוב אישיים או פוליטיים) שעמדו לנגד עיניהם. מאפיין זה האפיל מראש על כל שמץ של חזון לברית עם היישוב היהודי בארץ-ישראל ולימים עם מדינת ישראל. ככל שהמוסלמים והדרוזים היו מוגבלים ביכולתם לפתח קשרים עם ישראל, יותר מעמיתיהם המרונים, כן בלט בעיקרו של דבר מכנה משותף אחד לכל הפלגים הלבנוניים - נאמנות ומחויבות לאינטרסים אישיים, משפחתיים ועדתיים, שגברה על כל שיקול אחר וסיכלה כל ניסיון ליצור ברית או אף קשר הדוק עם ישראל.

סיכום

ממסכת הקשרים שניהלו נציגי היישוב והמדינה עם בני העדה המרונית בשנות הארבעים ובראשית שנות התמישים עולות שלוש מסקנות עיקריות. ראשית, המגיעים היו עם גורמים שוליים, חסרי כוח ממשי בעדה המרונית, או גורמים שכוחם היה מצוי בתהליך מתמשך של ירידה.

שנית, הצד המרוני לא קיים מגעים אלו מתוך מחויבות אמיתית ומעמיקה לרעיון של ברית ציונית-מרונית, לא התכוון להגיע להסכם של ממש עם ישראל, והפך במהרה כל הסכם שהושג לאות מתה. בני-השיח המרונים לא ביקשו אלא לגייס באופן דיסקרטי תמיכה ישראלית, סמויה ככל האפשר, לצורך מאבקהם בזירה הפנים-לבנונית.

שלישית, מן הצד הישראלי לא הוצגה מעולם משנה סדורה או אף תוכנית אופרטיבית, שתכליתן להביא למעורבות ישראלית עמוקה בלבנון, כדי לחולל בה מהפך שלטוני בכיוון הרצוי לישראל. הדעה השלטת היתה דווקא, שמהלך מסוג זה אינו מעשי (הגם שמפעם לפעם הועלו רעיונות-בוסר, בעיקר מצד אנשי הממסד הבטחוני הישראלי).

עם זאת ברור כי במגיעים אלו נוצרו כמה דפוסים, שהיו עתידים לחזור ולהישנות במערכת היחסים הלבנונית-ישראלית גם לאחר-מכן.

ראשית, הרצון לפרוץ את טבעת הבידוד המקיפה את ישראל אכן הביא להתעניינות בכינון קשרים עם המרונים בלבנון, בהגחה שאין לממש זאת בכל מחיר ובוודאי שלא על בסיס אי-הדדיות.

שנית, דיווחי הנציגים הישראלים על פגישות שניהלו עם אישים מרונים משקפים בעיקר את העמדות שהביעו אישים אלו, שנמנו עם 'הגרעין הקשה' של תומכי לבנון הקטנה. לבד מכך ברור שאישים אלו ביקשו לרצות את בני-שיחם הישראלים, ולכן הטו, מן הסתם, את הדיווחים והתיאורים שלהם. דבריהם תאמו את הציפיות של בני-השיח הישראלים ונפלו אפוא על אוזן קשבת. קל וחומר לאור העובדה שהנציגים הישראלים רצו להציג את הפגישות כהשג וכפריצת-דרך - כמובן, בזכותם.

התבססות בלעדית על מקורות אלו עלולה, כמובן, ליצור תמונה מטעה של הלכי-הרוח והתפיסות ששררו בישראל באותה עת. עובדה היא כי הערכות אגף החקר במשרד החוץ הישראלי שיקפו היטב את המציאות בלבנון, והעידו כי לא הכל בישראל

הלכו שבי אחרי 'ידידיה' המרוגים, וכי לישראל היו גם מקורות מידע נוספים, כנראה אמינים יותר. תרומתם של אלה לגיבוש הערכת המצב הישראלית אינה פחותה, ואולי אף עולה על אותם דוחות של פגישות עם נציגים מרוגים, כנזכר לעיל.

שלישית, בתקופה זו בולטת נטייתם של הפוליטיקאים המרוגים לנצל את ישראל לצרכים טקטיים נקודתיים, אך בולט גם היעדר רצון אמתי וכן, שלא לדבר על יכולת ונחישות, לכונן ברית-אמת פומבית וגלויה בין העדה המרוגית לבין מדינת ישראל. אחרון אחרון, המגעים שקיימו היישוב ומדינת ישראל עם גורמים בעדה המרוגית אינם בבחינת מסכת מגובשת של קשרים, המעוגנים בחוזה משותף ובאינטרסים הדדיים. מגעים אלו היו, לכל היותר, בבחינת אפיוודות בודדות, מנותקות זו מזו, ובעיקר חסרות משמעות ותוחלת.

הניסיון לראות בהם את ראשית הקשרים שהתפתחו בין ישראל ובין לבנון והעדה המרוגית משנות השבעים ואילך הוא אפוא ניסיון מטעה ומוטעה. עובדה היא שיוזמי הקשרים האחרונים היו דווקא אישים וחוגים שלא נטלו חלק במגעים המוקדמים ואף השתייכו למחנה המרכזי בעדה המרוגית, מחנה 'לבנון הגדולה', ששלל אותם. השאלה מה הביא גורמים אלה לכונן קשרים עם ישראל בשנות השבעים היא, כמובן, נושא לדיון אחר.